

ISSN 1727-0537

№ 1–2, 2024

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ
ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ



ӨЛКЕТАНУ КРАЕВЕДЕНИЕ

2001 ЖЫЛЫ ҚҰРЫЛҒАН
ОСНОВАН В 2001 Г.

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ73VPY00029270
выдано Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан
19 ноября 2020 года

Подписной индекс – 76130

<https://doi.org/10.48081/ZTVY1322>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Мерц В. К.,
к.и.н. (главный редактор)
Кабиденова Ж. Д.,
доктор PhD (заместитель главного редактора);
Рахимов М. И.,
магистр (ответственный секретарь);

Члены редакционной коллегии:

Аяган Б. Г., д.и.н., профессор;
Кабульдинов З. Е., д.и.н., профессор;
Абусейтова М. Х., д.и.н., профессор;
Таштемханова Р. М., д.и.н., профессор;
Пивовар Е. И., д.и.н., профессор (Россия);
Уильям Фиерман, доктор PhD (США);
Жусупова Л. К., д.и.н.;
Рахимов Е. К., доктор PhD;
Омарова А. Р. (технический редактор).

За достоверность материалов и рекламы
ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на
«Өлкетану – Краеведение» обязательна.

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ

ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕР

- Арынтаева Л. Ж.**
ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ 5
- Бейсенбекова А. С., Ельмуратова Б. Ж.**
ТАРИХИ ЗЕРТТЕУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР:
ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР 10
- Жандарова Г. С.**
ИСЛАМ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН КЕЗЕҢІНДЕ: ИНСТИТУТТАР МЕН БАҒЫТТАР 15
- Маратов Б. М.**
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАСТРОЕНИЯ И ПРОТЕСТНЫЕ ДВИЖЕНИЯ
В КАЗАХСТАНЕ В 70–90-е ГГ. XX ВЕКА 22
- Мухамедияров Д. Б.**
ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ ТАРИХЫНАН 29
- Турлыбекова А. М., Жакупов М. О.**
ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ НАРОДОВ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ 34
- Уразкулова К. А.**
XIX–XX ҒАСЫРДАҒЫ САРЫАРҚА ӨҢІРІНІҢ МЕЦЕНАТТАРЫ ЖӘНЕ
МЕЦЕНАТТЫЛЫҚТЫҢ ХАЛ-АХУАЛЫ 40

АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ

- Арынтаева Л. Ж.**
НАСКАЛЬНЫЕ РИСУНКИ (петроглифы) ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ 44

КИЕЛІ ГЕОГРАФИЯ

- Рахимов М. И., Пусырханова Р.**
ПАМЯТНЫЕ МЕСТА КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИХ СРАЖЕНИЙ
ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА 49

Л. Ж. Арынтаева

Қ. Шүлембаев атындағы орта мектебі, Қазақстан Республикасы, Ақсу қ.

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ

Бұл мақалада аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Әлихан Бөкейханның идеялары мен бүгінгі Қазақстанның даму перспективасы салыстырыла талданады.

Кілтті сөздер: салау, партия, «Степной край» газеті, автономия, қазақ, буржуазия.

«Ешкімнің Әлиханға бар ма сөзі,

Демейді қандай қазақ оны оң көзі.

Семей тұрсын, жеті облыс - бар қазақтан,

Талассыз жеке-дара тұр гой өзі».

С. Торайғыров

Әрбір халықтың сан ғасырлық тарихында ұлттың даму үдерісін, санасын жана арнаға бұрған айырықша тұлғалар болады. Олар рухани мәдениет деңгейін тың белестерге көтеріп, өркендеуінің сара бағыттарын айқындап береді. Төл тарихымызда осындай көшбасшылар қатарында Қазақ хандығының негізін салған Керей мен Жәнібек хандарды, хандықтың шекарасын кеңейткен, мемлекетімізді нығайтқан, оның сақталып қалуына өлшеусіз үлес қосқан Қасым, Есім, Хақназар, Тәуке, Абылай сияқты ел билеушілерін, ұлттық ойымыз бен халықтық зердемізді сапаға көтерген Абайды, ұлт ұстазына айналған Ахмет Байтұрсынұлын, жазба әдебиетіміздің классикалық үлгісін қалыптастырған Мұхтар Әуезовты, қазақ ғылымының қарыштап дамуына жол ашқан Қаныш Сатпаевты атауға болады. Осындай кесек тұлғалардың бел ортасында Әлихан Нұрмұхамедов Бөкейхан тұр.

Әлихан Бөкейхан 1866 жылдың 25 наурызында бұрынғы Семей облысы, Қарқаралы уезі, Тоқырауын болысының жетінші ауылында дүниеге келген. Әлиханның әкесі Нұрмұхаммед те, анасы Бегім ханым да көзі ашық, көкірегі ояу, сауатты адамдар болған. Тегіне қарамастан өте кішіпейіл жандар болған. Әкесі ит жүгіртіп, құс салған – кедей адам. Егін еккен, диірмен тартқан, азын-аулақ малы болған, балаларын оқытқан. Анасы – кестеші, оюшы,

сызушы, тігін машинасы жоқ кездің өзінде қолмен киім тіккен. Қайырымдылығы сол, өзінен нашарлардың киімін тігіп берген. Өздері мұсылманша қара танытын епті, ширақ, еті тірі ерлі-зайыптылар балаларын оқытуға күш салған.

Әлихан жасынан зерек болып өседі. Жергілікті молданың оқуынан кейін, Семейдегі үш сыныпты бастауыш мектепте, одан соң Қарқаралыдағы қазақ балаларына арналған мектепте жеті жыл оқыған. 1886 жылы Омбыдағы төрт жылдық техникалық училищеде, одан кейін Санкт-Петербург қаласындағы Орман шаруашылығы институтының экономика факультетінде білім алды. Төтенше емтихан тапсырып оқыған, заңгер деген де дипломы бар. Оқудан кейін Омбы қаласына оралып, орман шаруашылығы институтында математика пәнінен сабақ береді. Сол жылдары «Степной край» газетінің редакция алқасына кіреді. Ол қазақтың сиыр, қой және жылқы шаруашылығы туралы іргелі зерттеулерді ғана емес, тарих, этнография, әдебиет пен фольклорға арналған жүздеген мақала жазды. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Ер Тарғын», «Ер Сайын» сынды халық ауыз әдебиетінің бірнеше үлгісін жинақтап, баспадан шығарды. 1916 жылдан бастап елдің қоғамдық-саяси өміріне белсенді араласады. Орынборда қазақ тұрғындары атынан қалалық думаға сайланады. 1917 жылдың желтоқсанында бүкіл қазақтардың

алғашқы құрылтайында Қазақ автономиясы жарияланып, соның тұңғыш төрағасы болып сайланады. 1937 жылы Әлихан Бөкейханға жалған айып тағылып, Мәскеуде өлім жазасына кесіледі, үкіл сол-күні-ақ жүзеге асырылды.

Аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, ғұлама ғалым Әлихан Бөкейханның артында қалған 15 томдық еңбегін парақтай отырып, оны тіпті күндіз-түні ұйықтамаған адам ба деп қаласыз. Қазақ, орыс тілдерінде өте сауатты, кәсіби жазылған мақалалары бүгінде жан-жақты терең талдамалы зерттеу еңбектеріне арқау болып отырғанын да айта кетуіміз керек.

Әлиханнның туған інісі Смахан төренің естеліктерінде жазылғанындай, ол халықты бай-кедей деп жікке бөлмеген, руы мен жүзіне қарап жатсынбаған. «...қазақтың аталы ауылының ұрлық-зорлықшылдығын жек көретін, бірақ қазақтың кедейін азғырып, байымен партия құруды ұят көретін. Қазақтың оқыған азаматтарын байшыл, пара алғыш, баймен құда болғышын Әлекең тәуір көрмейтін... Әлекеңнің мінезі – еш қазақпен аразбын демейтін, қастық қылмайтын, жек көретін адамымен амандаспайтын, сөйлеспейтін. Қазақтың еш нәрсесін алмайтын. Өлгенде 2,5 кез жер керек» дейтін жолдар оның жан-дүниесінің тазалығынан хабар береді.

«Ұлтына, жұртына қызмет ету – білімнен емес, мінезден» деп жазады Әлихан Бөкейханов. Ұлттың намысын алға қойған Әлихан ел мен жер мәселесіне келгенде мінез танытудан тайынбаған. Рухы биік, өресі жоғары Әлихан Бөкейханов «не ойы, не білімі көлемді емес», деп есептейтін Сталинмен кездесуден бас тартқан. Ол туралы Әлімхан Ермеков естелігінде: «В. И. Ленин өзі төрағалық еткен алғашқы мәжілістің аяғында: «Автономияны құру жөнінде қазір Сталинге барып пікірлесіңдер, оның дайындаған жобасы бар, сонымен танысып, бар ойларыңызды түйістіріңіздер», - деп кеңес берді. Мәжіліске қатысушылар үзілісте түгелдей дәлізге шықтық. Қазақстандық делегацияның құрамы 15-тей адам болатын. Бәріміз Әлихан Бөкейхановты тостық. Әлекең Ленинмен оңаша пікірлесіп, әңгімелесіп қалған болатын. 15–20 минуттен кейін ол кісі де шықты. Біз: «Сізді Сталинге бірге кіру үшін тосып тұрмыз», – дедік. Әлихан бәрімізге салқындау қарап: Сталин не шешер дейсің, оның не ойы, не білімі

көлемді емес, қанша бір жетіскен жоба бар дейсің. Онан да өзіміз жеке шешкен дұрыс, – деп жүріп кетті» дейді. Тәуелсіз мемлекетіміздің өсіп өркендеуі қауіпсіздігі аса маңызды. Халқымыздың ғасырлар бойы сақтаған тарихи-тағылымды істері, ұлт үшін халқымыздың бір туар азаматтары, білімпаз, білікті, елім деп сіңіреген қазақ ойшылдары мен зиялыларының жас жеткіншектерді елжандылыққа және патриоттық сезімге тәрбиелеудегі мәні аса зор. XX ғасырдың басында қазақ қоғамы үшін тарих беттері елеулі оқиғаларға толы болды. Сол оқиғалардың бірі 1917 жылы ақпан революциясы жеңісі Алаш Ордасының құрылуына алып келді. Қазақ халқының тәуелсіздігі үшін күрескен, қазақ елін дүниеге паш еткен қазақтың қайраткерлері: Ә. Бөкейханов., А. Байтұрсынов, М. Дулатов, И. Ғұмаров, Х. Ғаббасұлы тағы басқаларының халыққа сіңірген еңбегі мен қызметі бүгінгі ұрпаққа үлгі. Олай дейтініміз, 1917 жылы 21–28 шілдеде Орынбор қаласында өткен бірінші бүкіл қазақ съезінде қаралған мәселедің бірі-қазақтың саяси партиясын құру еді. Партияның аты «Алаш» деп аталып, көпшілік дауыспен басшылық Ә.Бөкейхановқа жүктелген. «Алаш» партиясының он бөлімнен тұратын бағдарламасы жасалып, 1917 жылы 21 қараша «Қазақ» газеті баспасында бағдарламаның мақсаты мен міндеттері жарияланды. Бағдарламаның негізгі көздеген мақсаты: қараңғы қазақ елін сауатсыздығын жоюға; жалпыға бірдей ақысыз оқыту, мектептер мен медреселер және университеттер ашу; өз ана тілінде оқыту мен тәрбиелеу ісі жүзеге асырыла бастады [1].

Әлихан Бөкейхановтың қайраткер ретінде қалыптасуының екі рухани негіздерін бөліп айту артық емес. Біріншіден, Әлихан еркіндік пен теңсіздікті жоғары бағалаған ортада өсті. Оның қоғамдық көзқарасының қалыптасуына халықтың бай ауыз әдебиетінің, ұлы Абайдың және ақын жыраулардың терең ойлы шығармаларының ықпалы болғандығы сөзсіз. Оның 1907 жылы тұңғыш рет орыс оқырмандарын Абайдың творчествасымен таныстыруды көздеген материал жариялап, ал 1909 жылы ұлы ойшылдың шығармаларының Петерборда жарық көруіне мұрындық болып, өмірінің соңына дейін Қобыланды, Ерсайын, Қозы-Көрпеш – Баян сұлу және басқа көптеген

ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеп және насихаттап өтуін, әрине, кездейсоқ жағдай деп айту қиын.

Болашақ қайраткердің өмір жолының қалыптасуына отарлық езгіге қарсы Кенесары бастаған жалпыұлттық көтеріліс (1837–1847) туралы ел арасындағы әңгіме, аңыздардың айтарлықтай ерекше әсері болғандығы аңғару қиын емес [2, 7 б.].

Ә. Бөкейханов қаһарлы 17 жылы қойған сауалына жауапты тарихтың өзі берді. XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының өз халқын оятып, бостандық, теңдік және туысқандық жолына салу үшін жүргізген жанпида күресі туған халқымен бірге мәңгі жасамақ, ал бүгінгі күнде олардың азабы мол еңбегі азаматтықтың биік үлгісі ретінде қазақ елінің тарихи жадында қайта жаңғыру үстінде.

Алаш қайраткерлерінің білім беру саласы бойынша атқарған қызметтері де баршылық. Дәлел, Ә. Бөкейханов Қазақ халқының мемлекеттілігін құруға, қазақ жастары үшін мектептер мен медреселер, институттар, университеттер ашуға ұсыныс жасай отырып, «Далалық өлке» газетінде мақалалар жариялап, қазақтың көкірегі ояу азаматтарын жанына тарта ұйқыда жатқан қазақ халқының санасына ой қосты. Ал, қазақ зиялыларының майталманы ғалым, лингвист А. Байтұрсыновтың ағарту саласындағы еңбектері ұшан-теңіз.

А. Байтұрсынов мектептерде, училищелерде ұстаздық қызметін атқара жүріп, қазақ алфавитінің негізін қалап, қазақ тілінің фонетикасы мен грамматикасын жасап, латын алфавитінің алғашқы түп нұсқасын қалады.

А. Байтұрсыновтың жанына ерген серігі, ұлт қайраткері ғалым, ақын қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін күрескен «Алаш» қайраткерлерінің бірі М. Дулатов. Қазақ жастарының білім алуына өзінің үлесін тигізген «Арифметика» және «Табиғаттану» оқулықтарын жазды. Сонымен қатар, «Оян, Қазақ» жастарға тәрбиесі мол.

1920 жылдардың ортасында халыққа білім берудегі мектептер салу, театрды дамыту, кітап шығару ісінде материалдық-техникалық базасын жасаудағы мәдени шараларды дамытудың жолдарын қарастырған І. Қабыловтың еңбектерін атап өткен жөн [3].

Қазіргі кезде білімді жеке тұлғаға, қоғамға және мемлекетке сенімділікпен

тұрақты дамытуда, ұлттық қауіпсіздігімізді нығайтуда жастарды тәрбиелеу ісі әрқайсымыздың борышымыз. Әлихан Бөкейханов – заманының өзекті мәселелеріне жан – жақты қозғаған, халқының алдына тарих қойған өткір сұрақтарға жауап бере алған, ұлтының тағдыры тығырыққа тірелгенде, содан шығар жолды көрсете білген, қазақ – қамқоршысы [4.15 б.].

Әлихан Бөкейхановтың қазақ тарихындағы алатын орны ерекше. Қазақ хандығының өткенін зерделей келе, 1914 жылы жазған мақалаларының бірінде «Хан баласында қазақтың хақысы бар: қалай да қазақтың бір қызметіне жарамай қоймаймын!» – деп жазады. Іс-әрекеттерінен, шығармаларынан саналы ғұмырының соңғы демі қалғанша осы сертіне адал болғаны байқалады. Қорытындылай келе, біріншіден, Әлиханнның Мемлекеттік Думаға алғашқы қазақ болып сайланғаны, оның өзін патша үкіметіне мойындатқаны деп білем. Екіншіден, Әлиханнды түсіну үшін алаш қозғалысының тарихын білу керек. Ол Алаш қозғалысының жетекшісі болып қана қоймай қазақ зиялыларын біріктіруші, Азамат соғысы жылдарында қызыл әскерге қарсы қарулы күресті басқарған «буржуазияшыл ұлтшыл», ғалым, әрі Қазақстанды бес саусағындай білетін теңдессіз сарапшы ретінде танылған – қоғам қайраткері. Үшіншіден, сол кездің өзінде-ақ ғұмырының бір бөлігін шығармашылыққа арнап, «Қазақ» газетінің негізін қалады. «Қазақ» газеті осынау аз ғұмырының ішінде барша қазақ зиялыларын ортақ мақсат жолында топтастыра алды және ұлттық-демократиялық «Алаш» партиясының ұйымдасуына ұйтқы болған да осы газет. Мағжан Жұмабаевтың «Мен жастарға сенемін» деген сөзінің астарында зор мән – мағына жатыр.

Аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, ғұлама ғалым Әлихан Бөкейханның артында қалған 15 томдық еңбегін парақтай отырып, оны тіпті күндіз-түні ұйықтамаған адам ба деп қаласыз. Қазақ, орыс тілдерінде өте сауатты, кәсіби жазылған мақалалары бүгінде жан-жақты терең талдамалы зерттеу еңбектеріне арқау болып отырғанын да айта кетуіміз керек. Әлиханнның туған інісі Смахан төренің естеліктерінде жазылғанындай, ол халықты бай-кедей деп жікке бөлмеген, руы мен жүзіне қарап жатсынбаған.

«...қазақтың аталы ауылының ұрлық-зорлықшылдығын жек көретін, бірақ қазақтың кедейін азғырып, байымен партия құруды ұят көретін. Қазақтың оқыған азаматтарын байшыл, пара алғыш, баймен құда болғышын Әлекең тәуір көрмейтін... Әлекеңнің мінезі – еш қазақпен аразбын демейтін, қастық қылмайтын, жек көретін адамымен амандаспайтын, сөйлеспейтін. Қазақтың еш нәрсесін алмайтын. Өлгенде 2,5 кез жер керек» дейтін жолдар оның жандүниесінің тазалығынан хабар береді.

Әрбір қазақ жастары ұлтжандымын деп ұғынып, бойларында ұлттық намысын жоғары қою керек. Кезінде Әлихан: «Алаштың баласы бұл жолы болмаса, жақын арада өз тізгіні өзінде, бөлек мемлекет орындалғанын өзі көрмесе де, бүгінде оның ұрпағы көруде. Тағдыры қайғылы аяқталғанымен, ол ел үшін еңбек сіңірген, ұрпағына үлгі қалдырған, тарихымызға өшпес із салған қайраткердің есімі ел есінде мәңгі қала бермек.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Нүрпейісов, К. Алаш һәм Алашорда. Алматы : – Ататек, 1995. – 256 б.
- 2 Бөкейханов, Ә. Н. Шығармалар. – Алматы : Қазақстан, 1994. – 384 б.
- 3 Қойгелдиев, М. Қ. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 1995. – 366 б.
- 4 Бөкейхан Әлихан Энциклопедия / Бас. ред Ж. Тойбаева. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2018. – 784 б.



А. С. Бейсенбекова, Б. Ж. Ельмуратова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ТАРИХИ ЗЕРТТЕУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР

Мақалада ақпараттық технологиялар (АТ) - өткенді зерттеу, талдау және түсіндіру тәсілдерін қолдану негізінде тарих сабағын өзгертуі жайлы, олардың тарихшыларға жаңа мүмкіндіктер ашып, білім шекараларын кеңейте отырып, тарихи зерттеудің ажырамас бөлігіне айналғандығы мен ақпараттық технологияның тарихты зерттеуге қалай әсер ететінін қарастырылады. Географиялық ақпараттық жүйелерінің (ГАЗ) тарихи зерттеулерде маңызды рөл туралы баяндалады.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, географиялық ақпараттық жүйелер, деректерді талдау, онлайн қоғам.

XX ғасырдың ортасында атақты ғалым В.М.Глушков: «ЭЕМ желілері мен оларға терминал арқылы байланысу жүйелерінің дамуы келесі ғасыр басында техникалық жағынан жетілген елдерде ақпараттың басым бөлігі, бірінші кезекте, ғылыми техникалық, экономикалық, саяси – әлеуметтік мәліметтер қағаз күйде – ЭЕМ жадында сақталады. Соның салдарынан XXI ғасыр басында осындай ақпаратты пайдалана алмайтын адам XX ғасыр басында оқи да, жаза да алмайтын жанға ұқсас болады...», – деген болатын.

Ақпараттық – телекоммуникациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді.

Ақпараттық – коммуникациялық технологияның келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол

ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса зор.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру дегеніміз – берілетін білім сапасын көтеруді жүзеге асыруға бағытталған үрдіс, яғни еліміздің ұлттық білім жүйесінің барлық түрлерінде кәдімгі технологияларды тиімді және компьютерлік ақпараттандыру технологияларына алмастыру, оларды сүйемелдеу және дамыту, нақты жүзеге асыру шаралары.

Ақпарат алмасу істеріндегі компьютерлік технологиялар рөлі өте жылдам өсіп келе жатыр, соңғы кезде телефон, радио, теледидар сияқты құралдар орнына электрондық телекоммуникациялық құрылғылар пайдаланыла бастады, олар – өндірістік, әлеуметтік және тұрмыстық мәселелерге кеңінен араласып келе жатқан электрондық

почта мен интернет жүйелері болып табылады.

Оның орта білім жүйесіндегі алатын орны қазіргі ақпараттық қоғамдағы кәсіби қызметінің негізі болып табылатын әлемнің ақпараттық – жүйелік бейнесін жасау, ақпараттық орта мен адамның тиімді қарым – қатынасын қалыптастыру сияқты мәселелермен анықталып келеді. Осыған қоса қазіргі кезде педагогикалық ғылым саласында да оның әдіснамасы мен парадигмасын жетілдіруге қажет тереңдетілген әлеуметтік өзгерістер болып жатыр.

Бүгінгі күні білім беру жүйесін ақпараттандыру ісінің басты мақсаты – заман талабына байланысты ақпараттық қоғамның шарттарына сәйкес оқушыларды тұрмыстық, қоғамдық және кәсіптік өмір салаларына толық әрі тиімді түрде араластыру болып табылады. Ақпараттандыру ісінде білім жүйесінің адамзат тіршілігінің барлық әлеуметтік аймақтармен әрекеттесуі және олардың бір – біріне әсер етуі толық бейнеленеді. Мұнда білім беру ісінің өзі де күрделі құрылымнан тұратын жүйе ретінде қарастырылады.

Осындай күрделі жүйенің бір-бірімен және қоғамдық өмірдің басқа аймақтарымен де тығыз байланысқан бес бөліктен тұратыны анықталды; олар: теориялық – методологиялық, педагогикалық, экономикалық, ұйымдастырушылық және технологиялық жүйелер. Сол себепті қазіргі кезде білім саласындағы ең өзекті мәселеге ақпараттық технологияларды пайдаланудың техникалық жағы емес, керісінше оның ұйымдастырушылық, әлеуметтік және педагогикалық жақтары айналып отыр.

Қазіргі ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде жаңа педагогикалық әдістерді қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін ақпараттандыруды зерттеу істері оқулықтар шығарумен қатарласа немесе оның алдында атқарылуы керек.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде электрондық байланыс жүйелерінде ақпарат алмасу интернет, электрондық почта, телеконференция, видеоконференция, телекоммуникациялық жүйелер арқылы іске асырылуда. Бірақ кез

– келген жаңалықтың жақсылығымен қатар зияны да болатыны да белгілі. Мұндағы ең басты назар аударарлық мәселе: олардың ара салмағы. Демек кемшілігін түзеп, зиянын жойып, артықшылығын жетілдіре түсу қажет.

Қазіргі ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде жаңа педагогикалық әдістерді қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін ақпараттандыруды зерттеу істері оқулықтар шығарумен қатарласа немесе оның алдында атқарылуы керек.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) қазіргі ақпараттық әлемде ерекше орын алады. Компьютерді иелену дағдылары, күнделікті жұмыста АКТ пайдалана білуі, WWW (Интернетпен) жұмыс істеу, теориялық информатика негіздерін білу, мектеп түлектерінің ақпараттық мәдениеті, адамзат қолындағы электрондық ақпараттық ресурстарды жасау және пайдалана білу – жаңа ғасырдың артықшылығы осындай.

Білім беруді ақпараттандырудың негізгі бағыттары:

- әдіснамасын жетілдіру мен стратегиялық мазмұнын таңдау;
- әдістері мен формаларын ұйымдастыру;
- қоғамды ақпараттандырудың қазіргі жағдайында тұлғаны тәрбиелеу мен дамыту;
- оқытудың әдістемелік жүйесін жасау;
- оқушының интеллектуалдық әлеуетін дамытуға бағыттау;
- өз бетімен білім алу біліктілігін қалыптастыру;
- ақпараттық – оқу, эксперименттік – зерттеу қызметінің өз бетімен түрі іс – әрекеттерін жүзеге асыру;
- тестілік, диагностикалық бақылау әдістері мен оқушылардың білім деңгейін бағалау.

Болашақта Қазақстанда білім беру жүйесін ақпараттандыру телекоммуникациялық желілерді жасау және дамытумен ұштасады. Ал білім беру жүйесінің негізгі міндеттері біртұтас телекоммуникациялық желіні құру және дамыту арқылы шешіледі.

Ақпараттық технологиялар (АТ) – өткенді зерттеу, талдау және түсіндіру тәсілдерін қолдану негізінде тарих сабағын

өзгертті. Олар тарихшыларға жаңа мүмкіндіктер ашып, білім шекараларын кеңейте отырып, тарихи зерттеудің ажырамас бөлігіне айналды. Ақпараттық технологияның тарихты зерттеуге қалай әсер ететінін қарастырайық:

1 Ақпараттарға қолжетімділік: АТ тарихи көздер мен материалдарға қол жеткізуді едәуір жеңілдетті. Интернеттегі мұрағаттар, кітапханалар, мәліметтер базасы және ресурстар арқылы тарихшылар жұмыс орнынан шықпай-ақ құжаттарға, карталарға, фотосуреттерге, артефактілерге және басқа материалдарға оңай қол жеткізе алады.

2 Деректерді талдау: АТ тарихшыларға деректердің үлкен көлемін талдауға және олардан құнды білім алуға мүмкіндік береді. Компьютерлік талдау және статистика әдістері арқылы тарихшылар тарихи оқиғалар мен процестердегі заңдылықтарды, тенденциялар мен қатынастарды анықтай алады.

3 Географиялық ақпараттық жүйелер (GIS): GIS тарихшыларға тарихи оқиғалардың кеңістіктік аспектілерін елестетуге және талдауға мүмкіндік береді. Олар халықтардың қозғалысын, аумақтардың таралуын, шайқастарды және басқа географиялық деректерді көрсететін интерактивті карталар жасай алады.

4 Виртуалды қайта қалпына келтіру: Компьютерлік технологияның көмегімен тарихшылар тарихи нысандар мен орындардың виртуалды қайта қалпына келтіре алады. Бұл мұғалімдер мен оқушыларға өткенді жақсы түсіну үшін ежелгі қалаларды, ғимараттарды, шайқастарды және мәдени артефактілерді қайта қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

5 Онлайн қоғам: Интернет пен әлеуметтік медиа бүкіл әлемдегі тарихшылар арасында байланыс пен идеялармен алмасу үшін кеңістік жасайды. Онлайн форумдар, блогтар және әлеуметтік платформалар тарихи тақырыптарды талқылауды ынталандырады, ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуға ықпал етеді.

6 Қашықтықтан оқыту: Қашықтықтан оқыту және онлайн курстардың мүмкіндіктері оқушылар мен тарихшыларға географиялық шеңбермен шектелмей тарихты зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл

оқытуды қол жетімді және икемді етеді, бұл барлығына өздеріне ыңғайлы уақытта оқуға мүмкіндік береді.

7 Зерттеу және инновация: АТ үнемі дамып, тарихи зерттеулерге жаңа мүмкіндіктер ашады. Компьютерлік технологиялар, бағдарламалық қамтамасыз ету және аналитикалық әдістер саласындағы инновациялар тарих ғылымының дамуын және оның шекараларын кеңейтуді ынталандырады.

Географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЗ) тарихи зерттеулерде маңызды рөл атқарады, бұл тарихшыларға өткен оқиғалар мен процестердің кеңістіктік аспектілерін талдауға және визуализациялауға мүмкіндік береді. Тарихи зерттеулерде ГАЗ-ны қалай қолданудың бірнеше әдісі:

Тарихи деректердің картографиялық көрінісі: ГАЗ халықтың таралуын, мемлекеттердің шекараларын, халықтардың көші-қонын, сауда жолдарын және тарихи оқиғалардың басқа кеңістіктік аспектілерін көрсететін карталар жасауға мүмкіндік береді. Бұл тарихшыларға болған оқиғалардың географиялық контекстін және олардың қоғамның дамуына әсерін жақсы түсінуге көмектеседі. Тарих сабағында Түрік қағанатының алғашқы мекен еткен аймағын, теле тайпаларын, жужандарды, енисей қырғыздарын жаулап алу арқылы территориясын Шығыста Хуанхэ өзенінен батыс Босфорға дейін кеңейткенің бүгінгі тарихи картада белгілеп көрсету.

Кеңістіктік деректердегі өзгерістерді талдау: ГАЗ көмегімен тарихшылар уақыт өте келе объектілер мен құбылыстардың географиялық таралуындағы өзгерістерді талдай алады. Мысалы, олар тарихи кезеңдегі мемлекеттер шекарасындағы, халықтың таралуындағы, жерді пайдаланудағы және басқа параметрлердегі өзгерістерді зерттей алады. Тарих сабағында Алтын Орда мемлекетінің шарықтау шегіндегі картасы мен ыдырағаннан кейін бірнеше мемлекеттердің аумақтарындағы өзгерістерді оқушыларға талдау ұсыну.

Аумақтық қақтығыстар мен соғыстарды зерттеу: ГАЗ әскери қақтығыстар мен соғыстардың географиялық аспектілерін, соның ішінде

шабуыл мен қорғаныс маршруттарын, әскери күштердің таралуын, стратегиялық қондырғыларды және басқа кеңістіктік параметрлерді талдауға мүмкіндік береді. Бұл тарихшыларға соғыс қимылдарының себептері мен салдарын тереңірек түсінуге көмектеседі. Мысалға, Моңғол шапқыншылығының негізгі бағыттарын, әдістері мен әскери жасақталуын, шапқыншылықтың әсерін талдауға мүмкіндік береді.

Халықтардың көші-қоны мен қоныс аударуын зерттеу: ГАЗ көші-қон ағындарын, халықтардың қозғалысын және этникалық топтардың географиялық таралуындағы өзгерістерді бақылауға және талдауға мүмкіндік береді. Бұл тарихшыларға халықтың динамикасын, көші-қонның себептерін және олардың тарихи процестерге әсерін зерттеуге мүмкіндік береді. Тарих сабағында «Халықтардың ұлы қоныс аударуын» түсіндіру барысында географиялық таралуындағы өзгерістерді белгілеп,

халықтың динамикасын көрсетіп, көшу себептері анықтауға мүмкіндік береді.

Тарихи оқиғаларды визуализациялау: ГАЗ тарихшыларға тарихи оқиғалардың әртүрлі аспектілерін бейнелейтін интерактивті карталар мен визуализациялар жасауға мүмкіндік береді. Бұл тарихи ақпаратты зерттеушілер мен жұртшылық үшін қол жетімді және түсінікті етеді.

Осылайша, географиялық ақпараттық жүйелер тарихшыларға өткен оқиғалар мен процестердің кеңістіктік аспектілерін талдауға және адамзат тарихына жаңа түсініктер алуға мүмкіндік беретін тарихи зерттеулердің қуатты құралын ұсынады.

Тұтастай алғанда, ақпараттық технологиялар тарихи зерттеуде шешуші рөл атқарады, бұл оны қол жетімді, интерактивті және өнімді етеді. Оларды пайдалану тарихшылар мен оқушыларға жаңа перспективалар ашады, инновацияларды ынталандырады және қазіргі мен болашақты жақсы түсіну үшін өткенді терең түсінуге ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Мұхамбетжанова, С.Т., Мелдебеков, М.Т.** «Педагогтардың ақпараттық технологияларды қолдану бойынша құзырлықтарын қалыптастыру әдістемесі. – Алматы: «Дайыр баспасы», 2010. – 17 б.

2 «ҚР білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған Мемлекеттік Бағдарламасы».

3 **Бабаев, С., Қазиева, К.** «Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар – талапша мұғалім еншісі. – Алматы. – 2011. – 4 б.

4 **Бидайбеков, Е. Ы., Мұхамбетжанова, С. Т.** «Тұрақты даму үшін білім беру: Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды сапалы білім берудің шарты ретінде оқу үдерісіне енгізудің әдіснамалық негіздері» – Алматы, 2018. – 10 б.

5 [Электрондық ресурc]. – <https://quod.lib.umich.edu/j/jahc/3310410.0006.211/-anne-kelly-knowless-past-time-past-place-gis-for-history?rgn=main;view=fulltext> (Қол жеткізу күні 16.03.2024)

6 [Электрондық ресурc]. – <https://typeset.io/pdf/historical-gis-technologies-methodologies-and-scholarship-1bntxypz6a.pdf> (дата обращения 15.03.2024)

7 [Электрондық ресурc]. – https://www.google.com/search?q=%22Placing+History%3A+How+Maps%2C+Spatial+Data%2C+and+GIS+Are+Changing+Historical+Scholarship%22+edited+by+Anne+Kelly+Knowles&oq=%22Placing+History%3A+How+Maps%2C+Spatial+Data%2C+and+GIS+Are+Changing+Historical+Scholarship%22+edited+by+Anne+Kelly+Knowles+&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCTI4ODhqMGoxNagCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (Қол жеткізу күні 15.03.2024)

8 [Электрондық ресурc]. – https://www.thriftbooks.com/w/mapping-time-illustrated-by-minards-map-of-napoleons-russian-campaign-of-1812_menno-jan-kraak/10033990/#edition=9484184&idq=62921079 (Қол жеткізу күні 15.03.2024)

Г. С. Жандарова

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ИСЛАМ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН КЕЗЕҢІНДЕ: ИНСТИТУТТАР МЕН БАҒЫТТАР

Мақалада еліміздегі ислам діннің даму тарихы мен мәселесі туралы қамтылады. Еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстандағы ислами білім беру жүйесі діннің ізгілік пен имандылыққа бастайтын мейірім діні екендігі жайлы айтылады. Сонымен қатар мешіттер қалай жұмыс жасағандығы және Діни радикалдану Қазақстандағы діни ұйымдар, туралы жазылған.

Кілтті сөздер: ислам діні, мешіт, салт-дәстүрі, кемелдендіру сипаты, ізгілікке бастау жолы, діни ахуал.

Тәуелсіз Қазақстан тарихына жүгінсек исламдық институттардың ықпалының артқанын байқамыз. Соңғы жылдардың тәжірибесі исламның қоғамдағы руханилықты қолдап, дамуға қуатты жасампаз ықпалын тигізетінін дәлелдейді. Зорлықты қабылдамау, сондай-ақ нәсілдік және ұлттық төзбеушіліктен бас тартатын Мұхаммед пайғамбар (с.а.с.) ілімінің бейбітшіл мәні еліміздегі тұрақтылықты сақтап, одан әрі нығайтуға жағымды әсерін тигізеді. Өзінің «Сындарлы он жыл» атты кітабында Елбасы былай деп жазады: «Біз, қазақтар үшін ислам – біздің дүниетанымызды анықтайтын ең алдымен жоғары идеал мен факторы, бұрындары ұмытылып кете жаздаған бай мұсылмандық мәдениеті мен ата-бабаларымыздың рухына деген тиісінше баға берудің Рәмізі іспеттес». Тәуелсіз Қазақстандағы ислам ықпалды қоғамдық күшке айналды. Мұсылман бірлестіктерінің саны қарқынды түрде өсуде. Егер 1991 ж. олардың саны тек 68 болса, 2000 жылдар басында 1652-ге жетті, ал 2011ж. 1-қантарында 2756-ға көтерілді. Елімізде жаңа мешіттер салынууда. 2011 ж. басында 2416 мұсылман ғимараттары қызмет атқаруда. 2005 ж. 22 науырызында Астанада Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтің қатысуымен еліміздегі ең ірі мешіттердің бірі «Нұр-Астана» мешіті ашылды. Мешіттің салтанатты ашылуында сөз сөйлеген Елбасы: «Жаңа мешіт Қазақстанның

жас астанасының нағыз рухани және діни орталығына айналады, ал оның өз сұлулығымен ерекшеленетін ғимараты қаланың сәулеттік келбетін көркемдей түсіп, оны қайталанбастай етеді... Діни ғимаратпен танысқан қала қонақтары Астана туралы қазіргі замандағы ең үлкен діндердің бірі исламды ұстанатын мемлекеттің астанасы деген ой қалыптастырады» – деді. Ол Астанамыздың сол жағалауын көркейткен Ислам мәдени орталығы құрамына енді. Мешіт күніне бес мың адамды қабылдай алады. Айналасында биіктігі 62 метр төрт мұнарасы бар ғимаратты алюминий және алтынмен қапталған 21 күмбез безендіріп тұр. Бас күмбездің биіктігі 43 метр. Алматыда «Нұр-Мұбарак» Қазақстан-Мысыр Ислам университеті ашылды. Жыл сайын жаңа медреселер пайда болуда. Дін ұстанушылар саны күннен күнге өсуде, олардың арасында жастар көп. Орташа және жоғарғы діни білім алатын адамдар саны көбеюде. Меккеге қажылыққа баратын қазақстандақтар саны өсуде. 2001 ж. қажылыққа 228 адам аттанса, 2007 ж. желтоқсанында 4300 қажылар ұзақ жолға шықты. 2006 жылдан Қазақстанда мұсылмандардың мейрамы Құрбан айттың бірінші күні демалыс деп жарияланды. Қазақстан 50-ден астам мұсылман мемлекеттерін біріктіретін Ислам Ынтымақтастығы Ұйымының мүшесі. Әрбір ұлт пен халықтың жүріп өткен жолы мен

тарихы болады. Ислам өркениеті қазақ халқына Отырар, Сайрам, Түркістан, Өзкент, Сығанақ, Тараз, Баласағұн және т.б. білім һәм үлкен мәдениет ордаларымен талай ғұлама ғалымдарды, танымал теологтар мен шайырларды берді. Ислам қайнарынан сусындаған ондай кемеңгерлер ғылым мен білімді дамытуға барынша үлес қосты. Ислам – бейбітшілік, зиялылық, имандылық, шапағат, қайырым, мейірім діні. Ол тек арабтарға немесе белгілі бір ру, тайпа, ұлт, нәсілге емес, бүкіл адамзатқа түсірілген. Олар ынтымақта болсын, бірін-бірі танысын, достықта өмір сүрсін деп түсірілген. Алла барлық нәрсені қамтып біледі» (Әл-Хужурат сүресі, 13-аят), – деп әрбір ұлт өз мәдениетімен, салт-дәстүрімен өмір сүру ұлттық ерекшелікті сақтаудың негізгі факторы екенін көрсетеді. Әлемнің 1 миллиард 500 миллионнан астам әр түрлі ұлттан тұратын неше мың тілдік, нәсілдікортасы бар халық ұстанып отырған Ислам дінінің тарих сахнасында болуы он төрт ғасыр уақытты қамтиды. Ізгілік пен ізеттіліктің, береке мен бірліктің, екі дүние мен бақытының бастауы болған асыл дініміз-Исламның қазақ халқымен бірге жасасып келе жатқанына да 1250 жылдан асты. Байтақ даланы мекендеген бабаларымыз өз салт-дәстүрі мен болмысына барынша жақын дінді сонау VIII ғасырда қабылдаған. Ислам содан бері жұртымыздың жүрер жолы, бағыт-бағдары, қорғаны, тірегі де болып келеді. Асыл діннен қуат алған халқымыз қамыққанға қамқор бола алатын, ұлттар мен ұлыстарды ынтымаққа ұйытқан іргелі елге айналды [1, 376 б.].

Білім мен мәдениеттің ордасы саналған Отырар, Сайрам, Түркістан, Тараз, Баласағұн, Сығанақ сында қалалардан шыққан ғалымдардың Ислам өркениетіне қосқан үлесінің айрықша екендігі баршамызға белгілі. Солардың ішінде Әбу Насыр Әл-Фараби, Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалайри секілді даланың дана да дара перзенттері салған ғылым, білім, парасат жолы қазір қайта жаңғыру үстінде. Орталық Азия ислам білімі мен ғылымының, мәдениеті мен әдебиетінің құқықтық заңдарының дамуына айтарлықтай ықпал етті. Алгебраның негізін салушы әл-Хорезмнің, медицинаның атасы деп танылған Ибн Синаның, физика ғылымының майталмандары – Бируни мен Ұлықбектердің тұлғасы ұрпақ үшін мәңгі өнеге әрі мақтаныш. Мұсылман қауымына, жалпы,

белгілі әрі беделді дін оқымыстылары Әбу Ханифа, Имам Матуриди, Имам әл-Бұхари, Тирмизи, мұсылман жамағатын ізгілікке шақырған Арыстан-баб, Кожа Ахмет Ясауилер Ислам білімі мен ғылымында өшпес мұра қалдырды. Қарахандар мемлекетінің өркендеген тұсында бабалар жолын жалғастырып, дәстүрлі Ислам дінінің Әбу Ханифа мәзһабын ұстанатын халқымыз өркениет пен даму жолына түсті. Исламның қазақ топырағына келуімен көптеген жақсылықтарға қол жеткіздік. Салт-дәстүріміз, бітім-болмысымыз Исламмен біте қайнасып, өркениетке кадам бастық. Кеңпейіл, сабырлы, аузынан Алласы туспеген тәубашыл халқымыздың зор мұсылмангершілігі онын өзге діндегі керші елдермен де тіл табысып, еларалық татулықты сақтауға септігін тигізуде. Кемшіліксіз адам болмайтындықтан, пенде бірде артық, бірде кем кетеді. Кейде әлсіздік танытып, қателікке ұрынады. Тағы бірде сабырсыздыққа ұрынып, айналасын ренжітіп алады. Кейде көрінуге тиіс биіктерден көріне алмай әлсіздік танытады. Даналықпен, асқан мейірімділікпен кейде керек кезінде қатаңдықпен жауап қату да кез-келген қиындықтан шығудың жолын көрсете білуі осы ислам дінінің адами факторды кемелдендіруі сипаты құрамақ. [2, 379 б.].

Қазақстандағы ислами білім беру жүйесі кеңестік кезеңде өзінің дәстүрлі арнасынан қол үзіп қалғаны белгілі. Тәуелсіздіктен кейінгі кезеңде бұл сала қайта жанданды. 1991 жылдан басталған жаңғыру үдерістерінің нәтижесінде ел аумағында көптеген діни білім беру ұйымдары (ДББҰ) ашыла бастады. Бұған 1992 жылдың 15 қаңтарында қабылданған ҚР «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» заңы тікелей әсер етті. ДББҰ қатарында ислам, православие, католик, христиан, т.б. конфессиялардың діни бірлестіктеріне қарасты оқу орындары болды. 2011 жылдың 1 қыркүйегіндегі жағдай бойынша елімізде діни бірлестік нысанындағы 29 ДББҰ тіркелген. Аталған мекемелер заңды тұлға ретінде тіркеуден өтетіндіктен олардың есебін ҚР Әділет министрлігінің Тіркеу қызметі және құқықтық қызмет көрсету комитеті жүргізген. Дегенмен ДББҰ-ның дербес базасы жасақталмағандықтан және оларға қатысты мәліметтер тіркелген заңды тұлғалардың жалпы базасынан алынып отыратындықтан, есептерде

бірізділік болмай, 2009–2011 жылдары ДББҰ саны 27–31 аралығында ауытқып отырды. Сонымен қатар, аталған база тұрақты түрде жаңартылып тұрмағандықтан, оның есебінде тіркелген, бірақ нақты қызмет атқармайтын немесе түрлі себептермен қызметін тоқтатқан ДББҰ едәуір болатын. 2011 жылдың 11 қазанында қабылданған ҚР Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы ДББҰ қызметіне елеулі өзгеріс әкелді. Аталған заңның 13-бабының 3-тармағына сәйкес діни білім беру ұйымдарын тек республикалық діни бірлестіктер мен өңірлік діни бірлестіктер ғана құра алатын болды. Заң бойынша мұндай ұйымдардың діни қызметшілер даярлаудың кәсіптік оқу бағдарламаларын іске асыратын мекемелер нысанында құрылуы көзделді. Осы нормаға сәйкес 2012 жылы жүргізілген діни бірлестіктерді қайта тіркеу үдерістері негізінде бұған дейін діни бірлестік ретінде қызмет атқарып келген діни оқу орындары таратылып, олардың 13-і республикалық діни бірлестіктер құрамындағы оқу мекемелері ретінде қайта құрылды. 2013 жылдың 1 маусымындағы жағдай бойынша елімізде «Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы» республикалық ислами діни бірлестігіне (ҚМДБ) қарасты 9 медресе, республикалық Имамдардың білімін жетілдіру ислам институты, «Қауам ад-дин әл-Итқани әл-Фараби әт-Түркістани» республикалық қарилар дайындау орталығы, «Ықылас» қарилар дайындау орталығы секілді 12 ДББҰ қызмет атқарады. Сонымен қатар католиктік конфессияға тиесілі «Мария-ана шіркеуі» Епархияаралық жоғары діни семинариясы өз қызметін жалғастыруда [6, 140 б.].

Исламдық білім беру жүйесінің жолға қойылуында ҚМДБ шешуші роль атқарды.

Қазір еліміздегі ислами білім беру жүйесі бес деңгейде қызмет атқарады:

- 1 Діни сауат ашу
- 2 Қарилар дайындау орталықтары.
- 3 Медреселер.
- 4 Білім жетілдіру институты.
- 5 Университет.

Діни сауат ашу курстары.

Еліміздегі көптеген облыстық, аудандық, қалалық мешіттер жанынан көпшілікке арналған діни сауат ашу курстары ұйымдастырылған. Сонымен қатар ҚМДБ-ның қолдауымен мектеп жасындағы балалар үшін жыл сайын жазғы діни сауат ашу курстары ұйымдастырылып,

жұмыс жүргізуде. 2013 жылдың I тоқсанындағы есеп бойынша исламдық сауат ашу курстарының саны – 334, білім алушылар саны – 5789. Ислами білім берудің бастауыш деңгейі – діни сауат ашу курстары жетілдіру мақсатындағы бірқатар өзгерістерді қажет етеді. Өйткені діни сауат ашу курстары көпшілік арасындағы ислами ағартушылық жұмыстарын жүйелі түрде және кең көлемде жетілдіруге мүмкіндік беретін басты тетік болып табылады. Бірақ діни сауат ашу курстарының басы кемшіліктерінің бірі – шәкірттерге ешқандай жауапкершілік жүктемейтіні, сондықтан курс шәкірттерінің оқу үдерісін кез келген уақытта үзіп, тастап кетуі жиі кездеседі. Нәтижесінде діни сауат ашу курстарына түскен шәкірттер саны мен бітірушілер саны арасында үлкен айырмашылық пайда болады. Астана медресесі ұстаздарының мәлімдеуінше, Құран оқу курстарына жазылған жүздеген шәкірттен тек бірнешеуі ғана курсты толық бітіріп шығады. Бұл жағдай оқытушылардың білім беруге деген ынтымағына кері әсер етеді әрі сырт көпшілік тарапынан діни сауат ашу курстарында берілетін білімнің сапасына күмән туғызады. Сондықтан аталмыш діни сауат ашу курстарының бағдарламаларын жетілдіріп, діни мектептерге айналдыру мәселесін қолға алу қажет. Мұндай діни мектептерді бітірушілерге бастауыш діни білім алғандығы жөнінде сертификаттар берілуге тиіс. Бұл бастауыш діни білімнің деңгейін көтеріп, анағұрлым кең көлемде жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді, жүргізілген жұмыстардың жемісті, нәтижелі болуына үлкен септігін тигізеді. Сонымен қатар діни сауат ашу курстарында емес, діни мектеп деңгейінде оқу дәріс алушылардың да ықыласы мен жауапкершілігін арттырады, болашақта діни қызмет атқару немесе діни оқуын жалғастыру мүмкіндіктерін ұлғайтады [4, 2 б.].

Мешіт – Алланың жердегі үйі. Оны кім салса да, ісімнің қаражатына салынса да ол тек ғибадат орны ғана емес, ұлты мен ұлысына қарамастан, біртұтас мұсылман жамағатының бірлігі мен ынтымағын, достығы мен бауырластығын күшейтіп, нығайта түсуге қызмет ететін рухани орталық. Сонда ғана мешіт өз міндетін жан-жақты жүзеге асырып, халық игілігіне қызмет етеді. Орал мен Қызылжарда жаңа мешіт салынды. Мешітте ұлтына да, ұлысына да нәсіліне де қарамастан

барып мұсылман құлшылық етеді. Демек, оны бір ұлтқа меншіктеу әбестік. Біздің ел ынтымағы мен бірлігі жарасқан мақсаты да мүддесі де ортақ көп ұлт пен ұлысты мемлекет. Қазақстан-демократиялық жолмен дамып келе жатқан зайырлы жас мемлекет. Сондықтан көп қатпарлы діни мәселелерді қашанда жігі бағамдағы, оған барынша сергек қарайтын кез әлдеқашан жетті. Иә, сырттан келген миссионерлер мен түрлі секта өкілдерінің діни сенім-наным бостандығын заңды бетперде етіп жергілікті халықты қандайда да бір жолмен болсын азғырып, өз секталарын таратуына жол бермеуі тиіс.

Жалпы алғанда, ел аумағында діни білім мен діни тәрбиені ұйымдастыру ісінің қазақстандық билік тарапынан саналы түрде шектелгенін айтуға болады. Тек 2018 жылдың ішінде заң тарапынан қойылған шектеулерді бұзған адамдарға қатысты көптеген іс қозғалған еді. Мысалы: дін әдебиетті тегін таратуға байланысты 10 оқиға бойынша сот ісінің қозғалғаны туралы хабарлар болған. Діни сенім бостандығы бағамен ұсынған адамдардың үстінен іс қозғалғаны жөнінде 32 оқиға белгілі болды. Заң бұзушылықтың 17 оқиғасында сату онлайн жүйесі бойынша іске асқан болатын. Бұның аяғы ескертулер мен айыппұлдармен, тәркіленген бұйымдарды жою және түрмеге қамаумен жалғасты. 3 адам (2017 жылы 2 адам) жауапкершілікке тартылды және оларға іс-тәжірибелік оқу саласында жіберген заң бұзушылықтары үшін айыппұлдар салынды. Қазақстандағы Иегова куәгерлерінің мысалы көрсеткендей, әсіресе, шағын діни қауымдарға бұл мәселенің қаншалықты қиын соғатыны түсінікті жай. Олардың тоғызы 2018 жылы өздерінің діни сенімдерін уағыздағаны үшін сотталды. Бұның құқықтық негізі – Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 490 бабының 3 тармағы, онда мемлекеттің тіркеуінсіз діни үгіт-насихат жүргізуге тыйым салынады. Бұдан бөлек, дінді таратуға арналған әдебиет пен ақпараттық материалдарға тыйым салынған, сонымен қатар, оларды сақтағаны үшін де айыппұл салынады. Бұған қоса, Қазақстанда діни шығармалар мен материалдарды жою көптеген батыс елдеріне қарағанда тыйым салуға жатқызылмайды. 2018 жылы 85 ислам кітабы мен бір христиандық «Библия тарихы» деген кітап жойылды. Бұл жерде

басты ықпал етуші тұлға – ҚР Бас прокуратурасы, ол елде біршама ауқымды өкілеттіктерге ие. Мешіт пен шіркеудің құрылысы 1990 жылдары православ шіркеуінің көптеген ғимараттары салынды немесе қайта жаңғыртудан өтті. Қазақстан православ шіркеуін халықаралық деңгейде қолдайды. Москвадағы құтқарушы Мәсіхтің ғибадатханасын қайта құру үшін ғибадатхананың қабырғасына арналған гранит Қордайдан жіберілді. Сонымен бірге, өз елімізде де күрт өзгерістер орын алды. Мысалға айтар болсақ, Алматыда діни оқу үшін арнайы оқу орны ашылды – Алматы православиелік діни семинариясы. Оқу мекемесі оқуды толық және жарты күн өткізуді ұсынады. Оқушылар діни мәтін мен шіркеу тарихының гомилетикасымен қоса, орыс, қазақ, ағылшын тілдерінен, сондай-ақ Қазақстан Корли. Қазақстандағы діни сенім бостандығы туралы тарихынан терең білім алады. Алматыдағы Әулие Вознесенск православиелік шіркеуінің діни қызметкері Александр Суворов өзінің 2019 жылдың 2 наурызында берген сұхбатында осы оқу мекемесінің маңыздылығын атап көрсетті. Өйткені шетелдік діни оқу орындарына түсуге белгілі шектеулер қойылған, сондықтан Қазақстаннан тыс жерлерде салмақты діни білімді шамалы ғана адам алуы мүмкін. Оның айтуынша, православиелік шіркеу келушілермен діни оқу өткізуімен шектелмей, демалыс күндері балаларды мектепке дайындау сабақтарын жүргізеді. Онда оларға оқуды, есепті және жазуды үйретеді. Кейінгі жылдары мұсылман ұйымдары үшін көптеген жаңа мешіттер бой көтерді. Әсіресе екі ірі жоба ерекшеленеді. Астанадағы 2012 жылы есігін ашқан Әзірет Сұлтан мешітінің күмбезінің биіктігі 51 метр және ені 28 метр, әрқайсысының биіктігі 77 метр болатын 4 мұнарасы бар. Мұнда 10 000 адам сыяды деп жоспарланған. Бұл Орталық Азиядағы ірі мешіт туралы қоғамда қызу пікірталастар өтті. Оны Сауд Аравиясы қаржыландырды дегендей пікірлер орын алды және оның құрылысы Қазақстанда ваххабизмді алға бастыру ниетімен байланыстырылды. Алайда, бастаушылар өз мақсаттарына жете алмады және Қазақстан Республикасында исламның өздері жоспарлаған түрін бекіте алған жоқ. Исламды әсіре дәстүршілдік көзқараспен түсіндіретін ваххабизм діні Сауд Аравиясы Корольдігінде басымдыққа ие. Қазіргі уақытта Сауд Аравиясының

қаржысына мешітке қарама қарсы жерде діни мектеп салып жатыр. Роман Подопригора үкімет мұндай қаржыландырудың артында не тұрғанын сезеді және бұл жағдайды бақылауында ұстап отыр деп үміттенеді. Мұсылман ұйымдары үшін Нұр-Астана мешітінің үлкен маңызы бар. Оның құрылысы 2008 жылы біткен болатын, оның күмбезінің биіктігі 40 метр және әр мұнарасы 63 метрден. Мешітте бір уақытта 5000 ге дейін адам жайғаса алады және сыртында тағы 2000 адам құлшылық етеді. Нұр-Астана мешіті сол кездегі Катар әмірі Халифа бин Хамад әл-Танидің сыйы еді. Балпанов, Діни сенім бостандығы Шетелдік қаржылай көмек берушілердің белсенділігі білім саласында да байқалады [11, 332-б.]. 2001 жылы Мысыр үкіметінің қаржылай қолдауының арқасында ислам мәдениетінің университеті «Нұр-Мұбарак» ашылған болатын. Ол Қазақстанда имамдар білім алатын бірінші университет болды. 2008 жылы онда 500 ден астам студент оқыды, олар арабтану, ағылшын тілі, салыстырмалы исламтану мамандықтарын және педагогика бакалавры мен магистрі болу үшін оқыды. Білім министрі исламды зерттеу курсы ашуға аккредитация бермеді, себебі Қазақстанның зайырлы мемлекетке жататынын ескерген еді. Сондай-ақ, Мысыр Алматыдағы Ислам институтын қаржыландырды. Институт Қазақстан мұсылмандары үшін «Иман» журналын шығарады, сонымен қатар қазақ тілінде Құранды басып шығарады, ислами білімді қолдайды және Қазақстанның тарихы мен этнологиялық мұрасына арналған «Ислам шапағаты» журналын шығарады. Араб қорларының Шымкентте «Отырар» қазақ-араб университеті және Қазақ-Кувейт гуманитарлық академиясы құрылды. Діни радикалдану Қазақстандағы діни ұйымдар, жалпы алғанда, тату өмір сүріп жатыр. Алайда, елден тыс жерлерде радикалданудың күшейгені байқалады. 2011 жылдың 13 қазанында қабылданған дін туралы заң елдегі қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған. Үкіметтің қауіптенуі негізсіз емес. Бұл шаралардың іске асуына 2011 жылы орын алған терактілер себеп болды. Исламдық террористік ұйымдарға кірген Қазақстан азаматтары туралы хабарлар үсті-үстіне түсіп жатты. Мысалы, 2013 жылдың күзінде интернет желісінде

Сириядағы жартылай қаруланған 150 адамның ішінен қазақстандық отбасы туралы хабар көрсетілді. [11, 332-б.] Қазақстандағы діни сенім бостандығы туралы Қазақстан үкіметі қауіпсіздікке байланысты мәселелерді бірінші кезекте репрессивтік заңнама арқылы шешуге тырысады. Алғашқы қадам ретінде экстремистік ұйымдарға тыйым салатын заң қабылданды. Құқық қорғаушы ұйымдар мұны сынға алып отыр, олардың пікірінше заң қарсы пікірдегі адамдарды қудалауды жеңілдетуі мүмкін немесе ондай адамдарды әлеуметтік желілерде іздестіруге көмектеседі. Радикалданудың басты себебі болып отырған елдегі кедейшілік, үгіт-насихатқа қатысты сауаттылығының кемшіндігі, әсіресе, ауылдық жерлерде білімнің төмендігі тиісті жолмен шешілмей отыр. Қазіргі таңда адамды түрлі ағымдар мен теріс ойлы топтарға тарту интернет арқылы жүзеге асатындықтан, бұл мәселе де үкімет енгізген шектеулерге ұшырауда. Экстремистік көзқарастарға мемлекет қатаң шаралар қолданған сайын, қарсы жауаптар да күшейе түседі. Түрлі шектеулер мен санкцияларды лаңкестік ұйымдар өз қатарына жақтастарды тарту үшін тиімді пайдаланады, саясаттан хабары жоқ қарапайым халық өздерін репрессия құрбаны сезінеді. Осылайша, мемлекет те, экстремистер де жағымсыз түрде көрінеді. Әрине, бұл қазақстандық үкіметтің мүддесіне қайшы, сол себепті қандай да бір теріс пиғылды топтарға қандай шара қолдануға болады деген сұрақ туады. Тағы бір өзекті мәселе – адамдардың қоғамға қайта кірігуі, мысал ретінде Сириядағы экстремистік ұйымдарға мүше болып кірген, біршама уақыт өткен соң Қазақстанға қайта оралғысы келген азаматтарды айтуға болады. Бұндай адамдарға қатысты белгілі бір үрей қалыптасқан. Мысалы, осыған байланысты Қазақстан үкіметі азаматтықтан айыру туралы мәселені бірнеше рет көтерді, бұл, әрине, қауіпсіздікті сақтауда мемлекеттің мүддесіне сай келеді. Алайда, бұл жағдайда «азаматтығы жоқ тұлға» мәселесі басқа елдердің қарауында қалады. Осындай күрделі ахуалда өтетін пікірталас шиеленістің тоқтауына ықпал жасай алмайды. Сондай-ақ радикалдық іс-әрекеті үшін адамның туыстары немесе достары жауапқа тартылған жағдайлар туралы хабарлар түсіп тұрады. Дегенмен, Қазақстанның радикалдық жолға түскен

өзінің азаматтарын ұрыс жүріп жатқан жерлерден елге қайтару мақсатындағы әрекеттерін діни сенім бостандығы атап айтуымыз керек. Әсіресе, бұл әйелдер мен балаларға қатысты. Мысалы, 2019 жылы Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың тапсырысымен Сириядағы ұрыс алаңдарынан Қазақстан азаматтарын қайтару үшін төрт кезеңнен тұратын гуманитарлық «Жусан» операциясы жүргізілді. Бұл іске арнаулы құрылымдардың қызметкерлері, әскерилер, дипломаттар және басқа да осыған қатысты құрылымдардың адамдары жұмылдырылды. Гуманитарлық акция АҚШ-тың логистикалық және сириялық демократиялық күштердің қолдауымен жүзеге асты. 2020 жылдың басында «Жусан» операциясының қорытындыларды бойынша Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті (ҰҚК)

Youtube парақшасында төмендегідей ақпарат берді: «2019 жылы ҰҚК-нің үйлестіруімен Сириядан 595 Қазақстан азаматы қайтарылды. Операцияның бірінші кезеңінде – 47 адам, оның алтауы еркек, 11 әйел, 30 бала. Екінші кезеңде 231 адам эвакуацияланды: 16 еркек, 59 әйел, 156 бала (18 жетім). Үшінші кезеңде Отанға 246 адам оралды. Оның сегізі еркек, 67 әйел және 171 бала (тоғыз жетім). Төртінші кезеңде елге 71 адам қайтарылды: үшеуі еркек, 19 әйел, 49 бала (бес жетім). Сонымен, Сириядан 595 адам қайтарылды: 33 еркек, 156 әйел, 406 бала (32 жетім)». ҰҚК-нің хабарлауы бойынша, елге оралған барлық әйелдер мен балалар оңалту және бейімделу курстарынан өтті. Террористік ұйымдардың істеріне қатысқандары үшін 31 еркек пен 12 әйел сотталды, тағы да 14 адам жауапқа тартылу үстінде.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Сейтбеков, С.** Иман негіздері – Алматы : Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры, 2011. – 376 б.
- 2 **Жолдыбайұлы, Қ.** «Кемел адам» – Алматы «Самға» баспасы, 2021, 379 бет.
- 3 «Аңыз адам» журналы, шілде 2014 ж.
- 4 **Арын, Е.** «Қазақстандағы діни ахуал тұрақты» мақаласы // «Егемен Қазақстан» газеті, 26.08.2022. – 2 б.
- 5 **Kazislam.kz** [Электрондық ресурс]
- 6 **Томас Хельм.** «Қазақстандағы діни сенім бостандығы туралы баяндама». – Нұрсұлтан : Типография «IndigoPrint», 2020. – 140 б.
- 7 **Назарбаев, Н.** Тарих толқынында – Алматы : Атамұра, 1999. – 186б.
- 8 **Дербісәлі, Ә.** Ислам және заман. – Алматы : Дәуір баспасы, 2004. – 8 б.
- 9 **Есімов, Ғ.** «Елдік сана философиясы Қазақ елі – мәңгілік» атты дөңгелек үстел материалдары».
- 10 **Бурбаев, Т.** Қазіргі Қазақстан жағдайындағы этноконфессионалдық қатынастардың ментальдік негіздері. – Алматы, 2008. – 332б.
- 11 Қазақстандағы діндер. Жауапты редактор : филос. ғ. д., профессор Н. Ж. Байтенова. – Алматы, 2008.
- 12 **Зиммель, Г.** Социология религии // Избранное. – Т. 1. – М., 1996. – С. 579.



Б. М. Маратов

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАСТРОЕНИЯ И ПРОТЕСТНЫЕ ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В 70-90-е ГГ. XX ВЕКА

Данная статья посвящена анализу динамики общественных настроений и протестных движений в Казахстане в период с 1970 по 1990 годы. Рассматривается исторический контекст страны, основные факторы, влияющие на общественные настроения, а также ключевые протестные акции и их влияние на социально-политическую ситуацию. Особое внимание уделяется роли интеллектуальной элиты в формировании общественного сознания, Желтоқсанским событиям 1986 года и их последствиям. Анализируется отношение властей к протестным движениям и эволюция их стратегий реагирования. Делается вывод о значительном влиянии протестной активности на процессы демократизации, становление гражданского общества и обретение Казахстаном независимости. Предлагаются перспективные направления для будущих исследований, включая анализ роли личностей, долгосрочных последствий протестов для развития демократии и сравнительный анализ с другими странами региона.

Ключевые слова: Казахстан, общественные настроения, протестные движения, Желтоқсан, демократизация, гражданское общество, интеллектуальная элита, перестройка, независимость.

В период с 1970-х до 1990-х годов XX века мир переживал глубокие изменения, оказавшие существенное влияние на политическую, экономическую и социальную жизнь многих стран, включая Казахстан, который в то время был составной частью Советского Союза. Этот этап истории выделяется не просто геополитическими перестановками в сфере влияния между Востоком и Западом, но также глубокими внутренними изменениями в самом Казахстане. Сложные социально-экономические и политические процессы, происходившие в стране, включали промышленное развитие, урбанизацию, изменения в национальном составе населения и культурную трансформацию. Важную роль в этих процессах играли нарастающие общественные настроения, ведущие к активизации протестных движений, которые, в свою очередь, стали катализатором формирования нынешнего

лика казахстанского общества и государства. Рассмотрение этих трансформаций позволяет глубже понять механизмы социальных изменений в постсоветском пространстве и их влияние на формирование современной политической и социальной структуры Казахстана [1, С. 278–301].

Цель данного исследования заключается в проведении глубокого аналитического обзора и критическом анализе динамики общественных настроений и протестных движений в Казахстане в период с 1970 по 1990 годы. Данное исследование стремится выявить ключевые факторы, стимулирующие общественную активность, и оценить их влияние на социально-политическую ситуацию в стране. В рамках работы определены следующие основные задачи:

Подробный анализ политической и экономической обстановки 70–90-х годов XX века в Казахстане, призванный раскрыть контекст формирования общественных настроений. Это включает изучение

ключевых реформ, политических решений, экономических стратегий и их воздействия на различные слои населения.

Анализ ключевых протестных акций и движений, с акцентом на их причины, масштаб, участников и непосредственные результаты. Важным элементом является исследование стратегий, используемых организаторами протестов, а также реакции государственных органов и общественности на данные события.

Оценка влияния международных и внутренних политических событий на общественные настроения и протестную активность в стране. Это предполагает анализ внешнеполитических факторов, включая международные конфликты, глобальные экономические кризисы, а также дипломатические инициативы Советского Союза и их отражение на внутренней жизни Казахстана.

Исторический контекст страны в 70–90-е годы.

В период с 1970-х по 1990-е годы, Казахстан, как и многие другие республики Советского Союза, переживал время значительных экономических и социальных изменений. Семидесятые годы отметились попытками экономического роста, опирающегося в значительной степени на развитие тяжелой промышленности и активное освоение природных ресурсов. Особое значение для экономики региона приобрела добыча нефти, благодаря которой Казахстан занимал важное место в советской экономической системе. Тем не менее, несмотря на краткосрочные успехи, к середине 1980-х годов стало очевидно, что существующая модель экономического развития исчерпала себя. Это выразилось в росте экономических и социальных проблем, среди которых были застой в производственном секторе, недостаток товаров народного потребления, и ухудшение условий жизни населения [2, С. 525].

Назначение Михаила Горбачева на пост генерального секретаря КПСС в 1985 году стало переломным моментом для всего Советского Союза, включая Казахстан. Горбачев приступил к реализации политики перестройки и гласности, направленной на модернизацию социалистической экономики и общества через либерализацию и децентрализацию. Эти реформы привели к ослаблению централизованного контроля и предоставили пространство для

возникновения и развития общественных и национальных движений в республике. В Казахстане, как и в других регионах СССР, активизировались национальные и общественные протесты, требующие политических и экономических изменений. Эти протестные движения, возникшие на фоне перестройки, оказали значительное влияние на формирование общественного мнения и способствовали процессу политических трансформаций в преддверии распада Советского Союза.

Период конца 1980-х и начала 1990-х годов стал временем значительных глобальных перемен, которые оказали влияние на международные отношения, экономические модели и политические структуры по всему миру. Завершение холодной войны, распад Советского Союза и начало эры глобализации мировой экономики привели к переосмыслению и перестройке многих аспектов мирового порядка. Для Казахстана, как и для других постсоветских государств, эти события имели особенно глубокое значение [3, С. 536].

Обретение Казахстаном независимости в декабре 1991 года стало историческим моментом, открывшим стране возможности для самоопределения и развития собственной государственности и национальной идентичности на новых принципах. Этот переход предоставил Казахстану шанс на разработку собственной внешней и внутренней политики, в том числе стратегий в области экономики, образования и культуры, способствующих укреплению национального суверенитета и продвижению интересов на международной арене.

Однако вместе с новыми возможностями, переход к независимости принес Казахстану и серьезные вызовы. Процесс экономической и социальной трансформации, необходимый для адаптации к условиям рыночной экономики и построения демократического общества, оказался сложным и многогранным. Экономическая либерализация, приватизация государственных предприятий и интеграция в мировую экономику сопровождались ростом социальных неравенств, безработицы и инфляции, что, в свою очередь, привело к возникновению новых социальных напряжений и проблем [4, С. 66–69].

Таким образом, конец 80-х и начало 90-х годов для Казахстана стали временем

глубоких и многоаспектных перемен. Страна столкнулась с необходимостью не только построения новой государственности и интеграции в глобальное сообщество, но и решения сложных задач социально-экономического развития в условиях переходного периода.

Активация общественно-политической жизни в этот период, наблюдаемая через призму протестных движений и изменений в общественных настроениях, является ключевой для понимания процессов формирования современного облика Казахстана.

Основные факторы и динамика общественных настроений.

В период с 1970-х по 1990-е годы, общественные настроения в Казахстане испытывали значительные колебания, обусловленные множеством взаимосвязанных факторов как внутреннего, так и внешнего порядка. Эти годы для Казахстана были временем глубоких социально-экономических и политических изменений, оказавших влияние на общественное сознание.

Начало этого периода ознаменовалось наследием так называемой «Эры застоя» – времени, когда политическая жизнь Советского Союза характеризовалась замедлением развития, консерватизмом в управлении и накоплением экономических проблем. Отсутствие значимых реформ и повышение жизненных трудностей вызывали недовольство и апатию среди населения.

С приходом к власти Михаила Горбачева и началом политики перестройки и гласности в середине 1980-х годов в обществе появился оптимизм относительно возможности глубоких реформ и обновления. Однако, несмотря на обещания политической модернизации, сопровождающиеся меры не смогли быстро преодолеть накопившиеся экономические сложности. Дефицит товаров, инфляция и рост цен привели к ухудшению материального положения населения и снижению его настроений [5, С. 178–193].

Важную роль в динамике общественных настроений сыграло также возрастающее осознание казахстанцами своего исторического, культурного наследия и проблем социальной справедливости. Патриотические и националистические движения способствовали возрождению интереса к национальной идентичности, истории и культуре. Этот процесс был

частью более широкого движения по всему Советскому Союзу, где различные национальные группы начали активнее выражать свои стремления к самоопределению.

В период с 1970-х по 1990-е годы, интеллектуальная элита Казахстана, включая писателей, художников и кинематографистов, сыграла ключевую роль в формировании и развитии общественного сознания. Литературные произведения, живописные полотна и кинематографические работы начали в большей степени отражать критическое видение реальности, проблем прошлого и настоящего казахстанского общества. Темы исторической памяти, национальной идентичности, социальной справедливости и несправедливости оказались в центре внимания творческих личностей, стремившихся через своё искусство привлечь внимание к актуальным вопросам и вызвать диалог среди широкой аудитории.

Особое место в этом процессе занимали работы Мухтара Шаханова и других казахстанских авторов, чьё творчество и публичная деятельность стали мощным катализатором для общественных изменений. Стихотворения Шаханова и его выступления выражали глубокий патриотизм и стремление к национальному возрождению, мобилизуя общественное мнение в поддержку этих идей. Авторы такого рода произведений не просто критиковали недостатки существующей системы или высказывались против прошлых несправедливостей; они также вносили вклад в формирование новой национальной идентичности, искавшей своё место в меняющемся мире и стремившейся к гармоничному развитию.

Творчество интеллектуалов, писателей и художников стало мостом, соединяющим прошлое, настоящее и будущее, позволяя обществу переосмыслить свою историю и идентичность. Важно отметить, что влияние культурных и интеллектуальных лидеров выходило за рамки эстетического воздействия. Оно способствовало активизации гражданского общества, стимулированию публичных дискуссий и, в конечном итоге, формированию условий для социального и политического возрождения. Таким образом, роль интеллектуальной элиты в изменении общественного сознания и мобилизации населения в поддержку

прогрессивных изменений в Казахстане не может быть недооценена.

В истории Казахстана период с 1970-х по 1990-е годы был отмечен значительными событиями протестной активности, среди которых особое место занимают Желтоканские события декабря 1986 года в Алма-Ате. Эти протесты вызвали широкий резонанс не только в Казахстане, но и за его пределами, став символом национального сопротивления и стремления к справедливости. Назначение Геннадия Колбина, этнического русского, на высокую государственную должность в Казахской ССР вызвало недовольство среди казахской молодежи и студентов, которые увидели в этом решении нарушение принципов национального равенства и игнорирование прав коренного населения на самоопределение. Митинги и демонстрации, организованные в знак протеста, были встречены жестким подавлением со стороны властей, что подчеркнуло глубокие политические и социальные разногласия в казахстанском обществе [6, С. 299–330].

С началом 1990-х годов, в условиях развала Советского Союза и на пороге независимости Казахстана, протестные настроения в стране не утратили своей актуальности, но начали трансформироваться, отражая изменения в политическом и экономическом ландшафте. В этот новый период акценты протестной активности сдвинулись в сторону экономических требований, защиты прав человека и расширения политических свобод. Это было связано с переходными трудностями к рыночной экономике, необходимостью реформ в сфере государственного управления и стремлением населения к демократизации общества. Протесты того времени отражали стремление казахстанцев к созданию справедливого, открытого и демократического общества, в котором были бы уважаемы и защищены основные права и свободы каждого гражданина.

Отношение властей к протестным движениям в Казахстане в период с 70-х по начало 90-х годов XX века подвергалось значительным изменениям, отражая эволюцию политической обстановки в стране и влияние широких социальных трансформаций. Изначально власти прибегали к открытым репрессиям в ответ на массовые выступления, как это было при подавлении Желтоканских событий

в декабре 1986 года после назначения Геннадия Колбина первым секретарем ЦК КП Казахской ССР. Это решение вызвало волну национального недовольства, особенно среди молодежи и студентов, выразивших свое недовольство через массовые митинги и демонстрации. Реакция властей на эти события была жесткой: применение силы, аресты участников протестов и даже жертвы среди протестующих.

Однако, к началу 90-х годов, на фоне развития перестройки и набирающих обороты процессов демократизации в Советском Союзе, казахстанские власти начали переосмысливать свою стратегию взаимодействия с общественными движениями. После обретения Казахстаном независимости в 1991 году наблюдалось усиление внимания к необходимости политических реформ. Это проявилось в принятии новых законодательных актов, разработке и утверждении новой Конституции страны, которые заложили основу для формирования правового государства и демократического управления.

Несмотря на начало политических преобразований, экономическая трансформация, переход к рыночной экономике, сопровождались серьезными трудностями и социальным недовольством. Проблемы адаптации к новым экономическим условиям, повышение уровня безработицы и инфляции продолжали способствовать возникновению и развитию протестных настроений в казахстанском обществе [3, С. 556–570].

Протестные движения того времени оказали существенное влияние на политическую жизнь Казахстана, актуализировав вопросы национального равенства, социальной справедливости и необходимости экономической независимости. Выдвижение этих задач на передний план стало одним из катализаторов политических изменений, побудив власти к признанию необходимости реформ и ускорению процесса декларации независимости страны. Таким образом, протестные движения в Казахстане в конце XX века играли ключевую роль в формировании основ независимого и демократического государственного устройства.

Последствия протестных движений в Казахстане в период с 1970-х по 1990-е годы оказали существенное воздействие на политическую и социальную атмосферу в

стране, способствовал формированию новых парадигм в управлении и общественном взаимодействии. Активизация гражданского общества, ставшая одним из ярких результатов протестной активности, способствовала становлению политического плюрализма. Это создало предпосылки для развития многопартийной системы, обогатив политический ландшафт Казахстана новыми идеями и направлениями.

События тех лет также стимулировали реализацию ряда реформ, нацеленных на расширение прав и свобод граждан, укрепление правового государства и продвижение демократических принципов в обществе. Эти изменения легли в основу постепенной трансформации казахстанского общества, подготовив почву для более открытого и многогранного диалога между властью и населением.

Однако протесты также выявили определенные пределы терпимости властей к открытому выражению общественного недовольства, подчеркнув важность поиска баланса между стремлением к стабильности и необходимостью проведения реформ в условиях переходного периода. Эти события показали, что для достижения устойчивого развития необходимо находить компромиссные решения, учитывающие как стремление к прогрессу, так и сохранение социальной гармонии.

Глубокий анализ общественных настроений и протестных движений в указанный период демонстрирует, что это было время значительных социально-политических перемен, оказавших влияние на всю структуру казахстанского общества. Процессы тех лет не только способствовали росту национального самосознания и активизации гражданского участия в политическом процессе, но и оказали ощутимое воздействие на ключевые политические процессы страны, включая ускорение пути к независимости и запуск механизмов глубоких реформ. Таким образом, протестные движения и общественные настроения 70–90-х годов сыграли критическую роль в формировании

современного облика Казахстана, задав направления его дальнейшего развития.

Возможности для будущих исследований в области протестных движений в Казахстане и их влияния на общественно-политическую жизнь страны представляются многообещающими и многоаспектными. Один из перспективных направлений заключается в глубоком анализе роли конкретных личностей и групп, которые внесли значимый вклад в формирование и развитие протестных движений. Изучение их стратегий, мотиваций, а также взаимодействия с властными структурами и обществом может предоставить новые понимания о механизмах мобилизации граждан и формирования общественного мнения.

Кроме того, важным направлением является оценка долгосрочных последствий протестных движений для развития демократии и гражданского общества в Казахстане. Это включает анализ изменений в политической культуре, влияния на законодательство и политическую практику, а также оценку роста гражданской активности и формирования демократических институтов.

Сравнительный анализ протестных движений и политических процессов в Казахстане с аналогичными явлениями в других странах Центральной Азии и постсоветского пространства представляет собой еще одно перспективное исследовательское направление. Такой подход позволит выявить уникальные и общие черты в развитии протестных движений, понять влияние региональных и исторических особенностей на их формирование и развитие, а также оценить их вклад в процессы демократизации и социального трансформирования.

В целом, эти направления исследований способны обогатить понимание динамики социальных и политических изменений в Казахстане и шире — в регионе Центральной Азии и постсоветском пространстве, выявив ключевые факторы, определяющие траекторию развития современных общественно-политических процессов.

1 **Абылхожин, Ж. Б.** Постсталинский период в истории Казахстана : череда обреченных реформ и несостоявшихся деклараций (1953–1991 гг.). – Алматы : КБТУ, 2019. – 468 с.

2 **Дмитров, И. Ф.** История Казахстана [Текст] : История Казахской ССР с древнейших времён до наших дней / ред., сост. словаря-справочника И. Дмитрова; Фонд Болатхана Тайжан. – 3-е изд. – Алматы, 2011. – 670 с. : ил. – 3 000 экз.

3 **Берденова, К. А.** Общая и экономическая история Казахстана [Текст] : учеб. пособие / К. А. Берденова. – Алматы : Экономика, 2000. – 682 с. – ISBN 9965448876 : 720т. 00т. тг., 720.00 тг., 682т. 00т. тг., 750т. 00т. тг.

4 Кыдыралина, Ж. У. Политические настроения в Казахстане в 1945–1985 гг. Астана : Цифровая библиотека Казахстана (BIBLIO.KZ). Дата обновления: 28.10.2020. [Электронный ресурс] URL: <https://biblio.kz/m/articles/view/> Политические-настроения-в-Казахстане-в-1945-1985-гг (дата обращения: 07.03.2024).

5 **Абдакимов, А. А.** История Казахстана (с древнейших времен до наших дней) [Текст]: учеб. пособие / А. Абдакимов. – 4-е изд., перераб. И доп. – Алматы : Казахстан, 2003. – 490 с. – Библиогр.: – ISBN 9965-10-000-4 : 600.00 т.

6 **Акишев, А. К.** История Казахстана с древнейших времен до наших дней : Очерк.; ИАН РК. Ин-т истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. Ин-т археологии им. А. Х. Маргулана. Фонд развития «Казахстан». – Алматы : Дәуір, 1993. – 416 с.



Д. Б. Мухамедияров

Магистрант, Торайғыров университеті, Республика Казахстан, Павлодар қ.

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ ТАРИХЫНАН

Мақалада ежелгі заманнан бастап патшалық Ресейдің отаршылдық саясатына дейінгі пайда болып, қалыптасып таралған діни наным-сенімдер мен діндердің тарихи негіздері көрсетілген. Сонымен қатар дәстүрлі қазақ қоғамының дініне қатысты отарлау кезіндегі өзгерістер анықталған. Тарихи деректер мен тарихи зерттеулер негізінде қазақ жерінде тәңіршілік, ислам діні XIX–XX ғ. бас кезіндегі патша саясатының ерекше назарында бола тұрды, отарлаудың негізгі бағыттарының бірі шоғындырудың іске асыру ерекшеліктері мақалада келтірілген.

Кілт сөздер: дін, діни саясат, тәңіршілік, дәстүрлі қазақ қоғамы.

Қазақтың дәстүрлі қоғамының терең тарихи түбірі бар. Ежелгі заманнан бастап Қазақстанның кең-байтақ жерін мекендеген тайпалар мен тайпалық одақтар көшпенділер деген атаумен дүниежүзіне мәлім. Мыңжылдықтар бойы қалыптасқан ортақ көшпелі, жартылай көшпелі шаруашылық нәтижесінде ортақ дәстүрлер, діл мен наным-сенімдер заңды түрде қалыптасты. Тіпті Еуразияның дәл ортасында бастау алған қоғам ежелден бастап ірі сауда жолдарының түйіскен жерінде орналасты. Яғни әлемдік деңгейде қалыптасқан мәдениетаралық байланыстар күшейіп өзінің заңды нәтижелеріне әкелді. Қазақ даласында ежелден ақ зороастризм, шаманизм, тотемизм, христиандықтың несториан бағыты, буддизм сияқты нанымдер мен қатар көшпелілікке тән төрт түлікке табынушылық, кейін ислам діні таралғаны мәлім. Бұл үдерістердің терең тарихи астары болды. Дегенмен Қазақстанның Ресей империясының құрамына қосылуымен өлкедегі діни саясат өзгерістерге ұшырады.

XVIII ғасыр екінші жартысы мен XX ғасыр басындағы қазақ қоғамында экономикалық, саяси және рухани дағдарыс шиелене түсті. Қазақ хандығына қарсы жоңғар, қытай және орыс мемлекеті жаппай шабуылдады. Яғни дәстүрлі қазақ қоғамы христиан,

ламаизм, конфуциандық, буддизм сияқты идеологияға қарсы тұруға міндетті болды. Қазақ мемлекеті Ресей, Қытай қыспағында Жоңғар мемлекетімен тікелей шайқасқа қатысты. Бұл бағытта Қазақ хандығы билеушілері ислам дініне қарсы шыққан, қауіп төндірген кәпірлермен күресті.

Дегенмен бұл бағытта қазақ халқы мен қазақтың билеуші элитасы өз төзімділігін көрсетіп қазақ елінің тіршілігін алға қойды.

Жоңғарларда Салқам Жәңгір, Абылай сияқты хандарымыз тұтқында бола отыра еліміздің келешегіне қатысты саясат жүргізді.

Ш. Уалиханов қазақтар бала кезінен бастап ислам, мұсылман екенің аталарынан естіп, соны біліп-жаттап басқа діндерестер алдында өз дінің мақтан тұтады деп жазған [1, 71 б.].

Дегенмен рухани жағынан исламның ролі зор болды. Бұқара, Хиуа, Стамбул сияқты діни орталықтардан көптеген уағыздаушылар қазақ даласына келіп дәстүрлі қазақ қоғамына өз ықпалын таратуға тырысты. оны біз қазақ жыраулар мен ақындар, ауызша дәстүр сақтаушылар мұрасынан көре аламыз. Қазақ жыраулары, ақындары, шешендері, билері сөз шеберлігін білдіре отыра исламға жүгінуге тырысты. Нуртазина мәліметтері бойынша, Қазтуған жырау өз-өзін исламды

таратушы деп ұсынады. Доспамбет жырау Мекеге қажылыққа барғанын өз шығармасында көрсеткен, Үмбетей жырау «Мен Пайғамбардан бастасам әңгімеге кетермін...» деп өз ұстанымын көрсеткен болатын [2, 60 б.]

Ұлы Абай мен оның шәкірті Шәкәрім көшпенділер қатарында бола отырып, өз ауылдарында, барлық ерекшеліктерімен халық өмірін көріп, сонымен бірге мұсылмандықтың толыққанды жолсеріктері болып, тіпті данышпандыққа толы діни түсініктерді таратуға тырысты. Осыған байланысты исламдық ағартушылықты тек қалалармен байланыстырып ауылдардың рухани өмірін төмендетуге тура келмейді.

Қазақ хандығының басты идеологтары - ақындары мен жыраулары, адат пен шарифат дәстүрлерін терең біле отырды, олар ханафи, сопылықтың және қазақи дәстүрді өз шығармаларында көпшілікке шебер түрде жеткізе білді. Мәселен, исламның ережелерін қазақ тілде, көшпелі мәдениет, музыка, поэзия мұрасын қолданды, тіпті исламға дейінгі түсініктерді исламға бейімдеп халыққа жеткізді.

Ресей XVIII ғасырдың 30-жылдарында Кіші жүздің қосылуынан бастап империя құрамына қазақ көшпелі қоғамын ислам әлеміне жатқызды. Атап айтқанда, патшаға адалдығын қазақ билеушілері «Құран ұстап ант беруге» мәжбүр болды. Бұл жағдай көшпелі қазақтар арасындағы діндарлықтың шынайы жай-күйін терең білумен емес, империяның билеуші топтарының түркі қоғамы туралы, ислам дәстүрін ұстаушы қоғам ретінде жалпы түсінігімен түсіндірілді.

Кіші жүздің Ресей империясына қосылу процесі мемлекеттің исламға алғашқы шабуылының басталуымен және Орта Еділ мұсылмандарының қолайлы христиандануына жағдай жасаумен сәйкес келді. Империяның бұратаналары арасында исламдық насихатқа тыйым салынды, мұсылман рухани көшбасшыларының қызметі бақылауға алынды және исламдық ғибадат мекемелерінің құрылысына шектеулер енгізілді.

Ресей империясының билеуші топтары Еділ өлкесі мен Сібірдегі мешіттерді жою процесін бастады, нәтижесінде 1744 жылға қарай «Қазан губерниясында 536 мешіттің көпшілігі, 418-і қиратылған», Тобыл қаласында екі мешіт бұзылды, Тобольск уезінде 66 қиратылды, Түмен

қаласында және уезде 19 мешіт бұзылып 13 қалдырылған» [3].

Осы кезде Ресейдің діни саясаты Кіші және Орта жүзге қатысты таралған жоқ, себебі, бұл аймақ жаңадан игеріліп патшалық әскери-экономикалық отарлауды алға қойды. Дегенмен, XVIII ғ. ортасында Жоңғарияның құлауы нәтижесінде Ресеймен Қытай арасында жаңа шекара орнату және геосаяси күштердің өзгеруіне байланысты патшалық белсенді әрекеттерге кірісті. Бұл оқиғалар қазақтарды Ресей империясының саяси-құқықтық кеңістігіне тартумен байланысты интеграциялық процестерге ықпал етті. Интеграциялық бағыт аясында патшалық алуан түрлі әдістер мен қолдана бастады, олардың бірі діни компонент болды, ол бұратана-мұсылман халыққа саяси және рухани бақылауды күшейту үшін қолданылды.

Дегенмен XVIII ғ. 70 жж. Ресей сыртқы саяси жағдайға байланысты өзінің діни саясатын әлсіретуге мәжбүр болды. Орыс-түрік соғысы нәтижесінде Ресей құрамына кірген Қрым халқының сенімділігін орнату үшін, башқұрт-қазақ-татар арасында жайылымдар үшін шиеленістерді басу үшін ислам дініне кедергі жасамау, керісінше қолдау саясаты жүргізілді. Бұның ішкі себептері де болды, 1773–1775 жж. патшалықты күйзелткен Пугачев көтерілісіне Орал, Батыс Қазақстан, Еділ бойындағы мұсылман халықтары қатысты. Тіпті Кіші жүзде жер пайдалану мәселесіне байланысты Сырым Датұлы көтерілісі ұзаққа созылды. Осы ішкі және сыртқы факторларды ескере отыра патшалық ислам қоғамын өз пайдасына жұмсамақшы болды.

II Екатеринаның Орынбор генерал-губернаторына барон Игельстромға берілген рескриптіде келесі іс-шараларды өткізу қажеттігін атап өтті: қазақ даласында 500-ге дейін адамды қабылдай алатын бірқатар мешіттер салу көзделді; ең шалғай аудандарға татар қашырларын жіберу; мешіттерде «татар мектептері», керуен-сарайлар мен қонақ үй аулаларының жұмысы ұйымдастырылуы тиіс еді [3].

Ғ. Сұлтанғалиеваның деректері бойынша, шекара белдеуін қоспағанда, XVIII ғасырдың аяғы – XIX ғасырдың бірінші ширегінде қазақ көшпенділерінде бірде-бір мешіт салынбаған, дегенмен мұрағаттарда 1809 жылғы Орман Нұралыұлы сұлтаннның Сарайшық бекінісі маңында мешіт салу

туралы өтініші, Абдұлмұқсы Әшімұлы, Тәуке және Баймұхамед Айшуақұлы сұлтандарының Қобда өзеңі сағасында 200 адам сиятындай мешіт салу туралы өтініштері сақталған [4, 24–25-бб.]. Яғни патшалық алуан түрлі сылтауларды пайдаланып қазақтардың жерінде мешіт салуға келіскен жоқ.

Тіпті қазақ даласында патшалыққа қызмет еткен татар молдалары үкімет тарапынан жіберіліп олар қазақ қоғамы мен орыс әкімшілігі арасында делдал қызмет еткен. Мысалы кенсе құжаттарының негізгі тілі ретінде татар тілі қолданылды. Татар тектес дінбасылар Кіші жүздегі Хан кеңесі қызметіне белсенді қатысты, Эссен ұйымдастырған әкімшілік реформа кезінде орыс тұтқынына түскен қазақтарды босату мәселесіне қатысты арнайы комиссия ұйымдастырылып міндетті түрде оған үш татар молдалары қатысу керек еді. Тіпті діни іс-шаралар барысында өз уағыздарын татар молдалары отырықшылықтың маңызы, патшалықтың мықтылығы, т.с.с тақырыптарға арнап жүргізген [4, 28-б.].

XIX ғ. әкімшілік-реформалар барысында патшалық бұратана халықтарын шоқыныдрға қатысты бірнеше заңамаларын жариялады. Ол бойынша христиан дініне аударылған Сібірдің, Орал және Қазақ даласындағы бұратандарға салықтан босату, рекруттық міндерліктен босату және саудагерлер үшін шильдиялық төлемдерден босату жоспарланған.

Яғни XVIII ғ. – XIX ғ. басты ширегі бойы патшалық ресми түрде исламды қолдау, мешіттер салу, медреселерде қазақ балаларын оқыту сияқты шараларын жарияласа да, іс жүзінде оларды ішінара асырып, орыс үкіметіне еңбек ететін татар дінбасылары көмегімен уағыз арқылы өзінің үстемдігін орнатпақшы болды. Сонымен қатар шоқыныдырылған бұратаналарға алуан түрлі жеңілдіктер беру арқылы шоқындырудың біртіндеп саясаты асырылғаны мәлім [5].

Осылайша, XVIII–XIX ғасырлар тоғысында Ресей империясы қазақ даласындағы діни кеңістікті трансформациялауға алғашқы әрекет жасады. Реформаны іске асыру барысында белгілі бір жетістіктерге қол жеткізілді. Дегенмен, бұл ретте көшпенділердің дүниетанымында терең өзгеріс болған жоқ, және діни сана синкретизм формаларды қабылдады, онда қазақтардың пұтқа

табынушылығы және онымен байланысты культтер мен салт-дәстүрлер белгілі бір өзгеріске ұшырады және көшпелі қазақтардың өмір салтына азды-көпті сәйкес келетін және соңғысы талап ете алатын ислам дәстүрінің кейбір элементтерін сіңірді. Дәстүрлі қазақ қоғамы мұсылман құқығының көптеген нормаларының қолданылуын жоққа шығаратын және исламның жекелеген салттық жақтарына әсер ететін адат заңдары бойынша өмір сүруді жалғастырды. Нәтижесінде Қазақстан XIX ғасырдың ортасына қарай «ислам әлемінің шеткері аймағы» мәртебесін сақтап қалды. Мұнда пұтқа табынушылық рәсімнің исламдық діни ағыммен – сопылықпен үйлесуімен сипатталатын аймақтық-тұрмыстық ислам дами берді.

XIX ғ. ортасында Оңтүстік Қазақстан мен Орта Азия аймақтарын қантөгіс жолмен басып алғаннан кейін патшалықтың діни саясаты жаңа деңгейде іске асырылады. Ресей империясы құрамындағы барлық мұсылман халқына күмән тудырылды. Тіпті бұрын жағымды болған татар молдалары қыспаққа алынды.

XIX ғғ. 60–90 жж. қазақ даласындағы әкімшілік реформалар орыс-қазақ мектептерін жаппай ашу және сол арқылы қазақтарды орыс мәдениетіне, христиан дініне тарту саясаты күшейтілді.

Бұл бағытта Омбы, Орынбор, т.с.с. қазақ жеріне шектес аймақтарда миссионерлік қоғамдар ашылып өздерінің қызметін патшалықтың дін саясатын қатысты жүргізгені мәлім.

XIX ғ. қазақ даласында дінге, білімге қатысты бірнеше пікірлер мен бағыттар тарала бастады.

Біріншіден, патшалықтың миссионерлік қызметті жөіннеде айтуға тура келеді. Бұл бағытты ұстанушылар қазақтың дәстүрлерін діни тұрғыдан бұрмалап орыстандыру, шрқындыру бағытын ұстанды. Ильминский Н. И. сияқты орыс миссионерлік, ағартушылық қызметті атқарушылар қазақ даласында славян әліппесі негізінде білім беру жүйесін құрмақшы болды.

Екіншіден, дәстүрлі қазақ қоғамын еуропалық, яғни орыс мәдени жетістіктері арқылы жетілдіру бойынша ұстанымдар. Оған біз Ш. Уалиханов, Ы. Алтынсарин, Абай Құнанбайұлы сияқты ірі тұлғалардың шығармашылығы арқылы білеміз.

Шоқан хан ұрпағы ретінде қазақ халқының қамын ойлаған ірі тұлға, атақты Абылайдың шөбересі, орысша білім алып терең зерттеу жұмысымен айналысқан теңдесі жоқ ғұлама. Ол қазақ халқының дәстүрлерін жетік біле алғандықтан патшалық үкіметтің отаршылдық саясатынан сақтап қалуға тырысты. Билер соты, хан мен сұлтандардың ерекше халық үшін қызметі, дін мен пұтқа табынушылыққа, фольклорға қатысты ойларын мен талдауларын өзінің көптеген қолжазбаларында қалдырды. Шоқанның барлық еңбектерінде өз халқына деген ерекше сүйіспеншілік, құрмет және тарихи сабақтастықты сақтап қалу ниеті байқалады.

Ы. Алтынсарин орыс ағартушы-миссионері Ильминскиймен ортақ тіл табысып қазақ дәстүрін сақтап қалуға тырысқан. Оны тіпті ағартушылық салада Шоқанның ізбасары ретінде тануға тура келеді. Ыбырай білім мен ғылым арқылы қазақтың көзін ашу керектігін жетік түсінген педагог. Бұл позицияның себебін атасы Балқожа кезінде Кенесары бастаған көтерілісті қолдамады, себебі көтеріліс жүз мыңдаған қазақ қанын төккен. Дегенмен Ыбырай қазақты жетістікке жеткізуге тырысқан тұлға болды. Ол қазақ даласында мектептерді ашу мақсатында патшалықтың саясатын қазақ қамына сай пайдалануға тырысты. Мысалы, Ыбырай кирил әліппесін қазақ тіліне сай икемдеді, дегенмен оқу

құралдарында негізгі мәтіндерді қазақ ауыз әдебиеті бойынша жасады. Сонымен атақты ағартушы қазақтың дәстүрлерін кирил әліппесі бойынша білім алған қазақ балаларында сақтап қалуға тырысты.

Абай Құнанбайұлы отаршылдық езгісіне ұшыраған және жер тапшылығына тап болған, сол арқылы өз экономикалық, рухани, моральдік негіздерін жоғалту жолындағы қазақ қоғамына ағартушылық идеяларын ақындық, философиялық жолмен таратқан.

XX ғ. бас кезінде атап өткен қазақ ғұламалары еңбектерінің негізінде қазақтың ағартушылық элитасы қалыптасты, оның ішінде атақты Алаш қайраткерлерін ерекше атап кету керек. Олар Ресейдің алдыңғы қатарлы жоғары білім ордаларында білім алғанына қарамастан патшалықтың отаршылдық саясатын сынған алып, қазақ елі мен тіршілігі үшін өмірн аямаған атақты қайраткерлеріміз.

Сонымен, XIX ғ. соңы мен XX ғ. бас кезінде Ресейдің діни саясаты өршіген кезде қазақ елінің білім мен ғылым саласында батырларымыз еліміздің рухани бірегейлігін отаршылдық саясат аясында сақтап қалуға тырысты. Тіпті отаршылдық үкіметтің саясатын қазақ елінің пайдасына айналдыруға тырысты. Қазақтың рухани, шаруашылық, саяси жағынан бірлігін сақтау саласында игі шаралары Кеңес заманында рухымызды жалғастыруға негіз болды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Валиханов, Ч. Ч.** О мусульманстве в степи // Собр соч. – Т. 4. - Алма-Ата : Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – С. 71–77.

2 **Нуртазина, Н.** Особенности регионального ислама в эпоху Казахского ханства // Мысль. – 2015. – № 9. – С. 56–60

3 **Лысенко, Ю. А.** Религиозная политика государства в Центрально-Азиатском регионе Российской империи в XVIII – начале XX вв. : учебное пособие / Ю. А. Лысенко; Алтайский государственный университет. – Барнаул : АлтГУ, 2022. – 1 DVD-R (1,5 Мб). – Систем. требования: Intel Pentium 1,6 GHz и более ; 512 Мб (RAM) ; Microsoft Windows 7 и выше ; Adobe Reader. – Загл. с титул. экрана. – Текст : электронный.

4 **Султангалиева, Г.** «Татарская» диаспора и конфессиональные связи казахской степи (XVIII-XIX вв.) // Вестник Евразии. – 2000. №. 4 (11). – С. 20–36

5 Қазақстандағы мұсылман және православие миссионерлері : қызметі мен нәтижелері (XIX – XX ғғ. басы). Монография. Авт. коллектив: З. Т. Садвокасова, О. Х. Мұхатова, С. К. Рүстемов, А. С. Маргулан, Б. Б. Бурханов – Алматы; 2022. – 461 с.



А. М. Турлыбекова, М. О. Жакупов

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТИРОВАННЫХ НАРОДОВ В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Массовые депортации в период 1930–1950-х гг. стали одним из важных компонентов политики тоталитарного режима и решали задачи политического, социального, экономического и межнационального характера. Насильственная депортация народов была фатальной неизбежностью, роковой акцией, запрограммированной самой природной сущностью новой общественно-социальной формы, возникшей еще до массового переселения национальных групп. Выселенным со своей территории народам предстояло пройти сложный путь перемещения на незнакомые земли, адаптации и выживания в неприспособленных для них условиях. Трагические страницы исторического прошлого зафиксированы в документах фондов региональных архивов Казахстана, в том числе Павлодарского государственного архива. В предложенной статье затронута проблема хозяйственного бытия, расселения представителей этнических групп, подвергнутых политике массовой депортации, получивших статус спецпереселенцев, спецпоселенцев

Ключевые слова: депортация, спецпереселенцы, спецпоселенцы, репрессии, тоталитаризм.

В 1920–1940-е годы авторитарная власть Советского Союза стала осуществлять насильственные выселения неугодных ей народов с обжитой территории. Данная масштабная политика переселения целых народов обернулась трагедией для представителей депортированных этносов, понесших огромные людские потери в ходе миграции, вынужденных к тому же испытывать сложности расселения и хозяйственного обустройства на местах прибытия.

Павлодарская область Казахстана наравне со всеми остальными регионами обустроивала спецпереселенцев, принимала решения по их жилищному обеспечению, трудоустройству и организации др. видов работ, осуществляемых среди населения, в том числе идеологического характера.

Методологической основой стали принципы историзма, объективности. При анализе источников и литературы использовались различные методы: сравнительно-сопоставительный,

типологический (состоит в том, чтобы выявить сходства и различия множества признаков, сгруппировать их в обобщающую модель), статистический, проблемно-логический и др. К исследованию темы массовой депортации привлечен документальный материал по истории Павлодарского региона, основу которых составляют документы отдела переселения, местных управленческих органов.

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 г. «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья» определил начало депортации немцев в Сибирь, Казахстан, Среднюю Азию. Однако данному Указу Президиума Верховного Совета от 28 августа 1941 г. предшествовал основополагающий документ – Постановление Совнаркома СССР и ЦК ВКП (б) от 26 августа 1941 г. «О переселении немцев из Республики Поволжья, Саратовской и Сталинградской областей в другие края и области». Согласно Постановлению СНК Каз.ССР и ЦК

КП(б)К от 1 сентября 1941 г. «О мероприятиях по реализации постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 26 августа с.г.» первым секретарям обкомов КП(б)К, председателям исполкомов облсоветов депутатов трудящихся Семипалатинской, Акмолинской, Северо-Казахстанской, Павлодарской и Восточно-Казахстанской областей обязывалось в пятидневный срок разработать конкретные мероприятия по хозяйственному устройству переселенцев-немцев [1].

Всего планировалось расселить на территории Казахстана 415600 немцев. Спецпереселенцы должны были быть размещены в колхозах, обеспечены жилыми помещениями. В то же время в сообщении зам.председателя Исполкома Кагановического Районного Совета Павлодарской области, «в колхозах Ленинского сельсовета находятся переселенцы-немцы подлежащих переселению в Баян-Аульский, Куйбышевский и др. районы. Руководители этих районов не думают скорее забрать их. Вследствие того, что в каждом доме колхозов Ленинского сельсовета находится большое скопление людей около 20–30 и больше человек, на территории данного совета распространилась эпидемия кори, скарлатина. Вследствие этого получается ежедневно 5–6 человек умерших. Поэтому прошу вас предложить руководителям вышеуказанных районов быстрой переброске их на место назначения» [2].

Помимо немцев, Павлодарский регион принял представителей народов Северного Кавказа. Так, «на 1 января 1946 г. в Павлодарской области числилось 29835 чечено-ингушей, 1757 балкарцев. На 1 января 1947 г. чечено-ингушей стало 26149 человек, балкарцев – 1660 человек... Выбыли из Павлодарской области спецпереселенцы по случаю недорода хлеба и овощей, отчасти из-за сурового климата, а часть и на соединения к своим семьям» [3].

Выселение чеченцев, ингушей происходило в соответствии с последующими постановлениями документами. 31 января 1944 года Государственный Комитет Обороны утвердил постановление о выселении чеченцев и ингушей. На рассвете 23 февраля 1944 года началась операция по их депортации, в день ее окончания – 7 марта 1944 года – был издан Указ Президиума Верховного Совета

СССР о ликвидации Чечено-Ингушской Автономной ССР. Павлодарская область информировала Совнарком Казахской ССР и ЦК КП(б)К о том, что в марте 1944 года с Северного Кавказа прибыла 8651 семья спецпереселенцев, или 41773 человека, им предоставлена жилая площадь за счет построенных в 1944–1945 годах 1224 домов, купленных 1512 домов, отремонтированных 600 домов, 1650 семей размещены в домах и квартирах хозяйственных организаций, колхозов и совхозов, 3207 семей находились на уплотнении у колхозников. В обуви остро нуждались 20 тысяч человек, которые при малейшем похолодании не смогли бы выйти на работу. Хлебом и овощами, заработанными на трудодни, спецпереселенцы могли обеспечить себя лишь до 1 октября 1945 года, в дальнейшем требовалась государственная помощь [4, с. 406].

Согласно Решению Исполкома Павлодарского Облсовета депутатов трудящихся от 28 ноября 1944 г. «О хозяйственном устройстве спецпереселенцев в Галкинском, Бескарагайском, Лозовском, Цюрупинском районах» в результате отсутствия конкретного руководства со стороны председателей Исполкомов райсоветов план строительства жилищных домов в этих районах оказался не выполнен.

«В ряде колхозов спецпереселенцы не обеспечены пригодными для жилья помещениями, ремонт и оборудование квартир проведены крайне неудовлетворительно, во многих квартирах нет окон, дверей и печей. Топливом спецпереселенцы не обеспечены и мер к заготовке топлива не принято. В результате отсутствия надлежащей заботы со стороны председателей райсоветов и некоторых председателей колхозов, на заработанные трудодни спецпереселенцам не выдали хлеб и другие продукты... С наступлением холодов, ввиду создавшихся исключительно тяжелых материально-бытовых условий спецпереселенцев, число больных, слабых и истощенных с каждым днем увеличивается» [5].

Положение спецпереселенцев оставалось тяжелым. Однако все трудоспособные были вовлечены в трудовую деятельность. «Работали не только трудоспособные, но и подростки, старики, инвалиды, потому что труд стал

основой выживания и адаптации к условиям депортации. Выселенные с родных мест карачаевцы, балкарцы, чеченцы и ингуши работали не только в колхозах, но и на промышленных предприятиях, в шахтах, рудниках, на лесоповале, в строительстве. Они осваивали новые виды трудовой деятельности ранее для них непривычные: работа в рудниках, шахтах, выращивание хлопка, табака, свеклы и т.д. И за короткое время овладели навыками труда, что нередко даже опережали местное население. Руководители хозяйств признавались, что спецпереселенцы добивались более высоких производственных результатов, чем местное население, в колхозах и совхозах повысилась урожайность сельскохозяйственных культур. В этом сказались хозяйственные навыки, мастерство и самоотверженный труд ссыльных» [6].

Из спецпереселенцев Северного Кавказа в 1946 году числилось 9539 трудоспособных, из которых было занято в народном хозяйстве – 7374 человек. Причем, в колхозах трудилось 3712 человек, совхозах – 886, на промышленных предприятиях – 2776 человек. Отмечалась невозможность из числа трудоспособного населения выходить на работу отдельными спецпереселенцами из-за отсутствия одежды, обуви, по болезни, а среди женщин – по причине многодетности.

Несмотря на сложность складывающихся условий жизни и труда, по сообщениям уполномоченных органов спецпереселенцы самоотверженно выполняли поставленные производительные задачи. «Если в 1944-1945 гг. спецпереселенцы работали всюду неважно, то в 1946 г. во многих колхозах спецпереселенцы стали решающей силой в выполнении всех сельскохозяйственных работ» [7] «Руководители хозяйств признавались, что спецпереселенцы добивались более высоких производственных результатов, чем местное население. В колхозах и совхозах повысилась урожайность сельскохозяйственных культур, улучшилась культура животноводства. В этом сказались хозяйственные навыки, мастерство и самоотверженный труд ссыльных. Местное население, работая с депортированными, перенимали у них навыки ухода за скотом,

формы и методы заготовки кормов на зиму и многое другое» [7].

Тяжелое положение сложилось в лесной промышленности. В Чалдайском леспромхозе семьи спецпереселенцев не были обеспечены в зимнее время жилыми помещениями. В Майкаин-Золото наблюдалась подобная ситуация с необеспеченностью жилыми домами в течение 3-х лет. В соляной промышленности «Таволжан соль» спецпереселенцы также были плохо устроены, зимой же 20 семей были уволены директором с работы по причине не предусмотренного обеспечения их хлебом.

Для облегчения экономического положения спецпереселенцев было решено выдать приусадебные участки и огороды. Приусадебными участками были обеспечены 4061 семья, огородными участками – 2958 семей. Однако, не наделёнными приусадебными участками среди спецпереселенцев осталось 420 семей: из них в Кагановичском районе 94 семьи, Майском – 93, в Бескарагайском – 108 семей и Баян-Аульском районе – 125 семей. Все вышеперечисленные семьи спецпереселенцев расселены в казахских колхозах, где приусадебных участков у местных жителей вообще не бывает, поэтому и огороды, несмотря на то, что выделялись в других местах, спецпереселенцы не смогли производить посадку картофеля и огородных овощей, ввиду отсутствия семян у самих колхозников и местных жителей. Приобрести семена им также не помогли, эти люди находятся от рынка за 100–150 км.

Во всех других 11 районах приусадебными участками и огородами спецпереселенцы были обеспечены и имели обильный урожай картофеля и овощей.

В 1946 году обеспечили постоянной жилой площадью 541 семью, в том числе в колхозах – 488 семей, совхозах – 95, на промпредприятиях – 258.

«Сначала вселения постоянной жилой площадью получили 6376 семей. На 1 января 1947 г. необеспеченных осталось 500 семей. На данный момент нет таких семей, чтобы были совершенно без квартир. Но если обратить внимание на жизнь спецпереселенцев, работающих в Майкаин-Золото, «Таволжан соль», а также в отдельных совхозах, то положение не важно. Отмечается большая скудность,

живут по 2–3 семьи в одной квартире, света мало, окна заложены досками и кирпичом, нет стекла.

Во многом хозяйственное устройство зависело от руководителей колхозов, совхозов и промпредприятий. Там, где сначала оказали помощь спецпереселенцам в обзаведении жилой площадью, скотом и т.д., там во всех отношениях переселенцы жили лучше. Положительных результатов в хозяйственном устройстве переселенцев добились в Лозовском районе, Михайловском, Максимо-Горьковском, Урлютюбском и др. Здесь семьи были обеспечены площадью на 80 %. Но в таких районах, как Лебяжинский, Баян-Аульский, Кагановичский и частично Галкинский к хозяйственному спецпоселенцев отнеслись беззаботно» [8].

Представители депортированных народов с самого начала их выселения были морально и социально ущемлены, лишены элементарных прав. Не обеспечивалось право сохранности личного имущества и собственности спецпереселенцев, хотя это и предусматривалось государственными документами: сдача специальным комиссиям, принадлежавших спецпереселенцам сельскохозяйственного инвентаря, скота, зернофуража с последующим возмещением их на месте расселения. Положение спецпереселенцев характеризовалось унижительными процедурами регистрации, перерегистрации и отметок в местных комендатурах, органах НКВД. Контролировался каждый шаг спецпереселенца, любое незначительное нарушение немедленно подвергалось наказанию. На каждого спецпереселенца, достигшего 16-летнего возраста, заводилась персональная карточка. Велся посемейный учет, а также учет спецпереселенцев по алфавитным карточкам. На каждого спецпереселенца заводилось личное дело.

Несмотря на унижение, депортированные народы были полны патриотизма в тяжелое для страны время. Испытывая на себе недоверие властей, ограничения в гражданских правах, они полностью разделили горе и трудности всего советского народа [9].

В конце 1950-х годов карачаевский, балкарский, ингушский и чеченский народы были реабилитированы, необоснованные обвинения с депортированных народов

были сняты. 9 января 1957 г. Президиум Верховного Совета СССР издал Указ «О преобразовании Кабардинской АССР в Кабардино-Балкарскую АССР», Указ «О преобразовании Черкесской автономной области в Карачаево-Черкесскую автономную область», о восстановлении «Чечено-Ингушской АССР». После восстановления государственности балкарского, карачаевского, чеченского и ингушского народов в 1957–1959 годы возвратились на историческую родину 9327 балкарских семей (35274 чел.), в Карачаево-Черкесскую автономную область – 20514 семей (73442 чел.), а в Чечено-Ингушетию – 48273 из 92100 ингушей. Вместе с тем несколько десятков тысяч же семей в основном в силу причин экономического и личного плана осталась жить в республиках Средней Азии и Казахстана не только в местах депортации, но и в других городах и населенных пунктах.

Представители депортированных народов с самого начала их выселения были морально и социально ущемлены, лишены элементарных прав. Не обеспечивалось право сохранности личного имущества и собственности спецпереселенцев, хотя это и предусматривалось государственными документами: сдача специальным комиссиям, принадлежавших спецпереселенцам сельскохозяйственного инвентаря, скота, зернофуража с последующим возмещением их на месте расселения. Положение спецпереселенцев характеризовалось унижительными процедурами регистрации, перерегистрации и отметок в местных комендатурах, органах НКВД. Контролировался каждый шаг спецпереселенца, любое незначительное нарушение немедленно подвергалось наказанию. На каждого спецпереселенца, достигшего 16-летнего возраста, заводилась персональная карточка. Велся посемейный учет, а также учет спецпереселенцев по алфавитным карточкам. На каждого спецпереселенца заводилось личное дело.

Несмотря на унижение, депортированные народы были полны патриотизма в тяжелое для страны время. Испытывая на себе недоверие властей, ограничения в гражданских правах, они полностью разделили горе и трудности всего советского народа. Но особым уделом в годы войны стала трудовая армия.

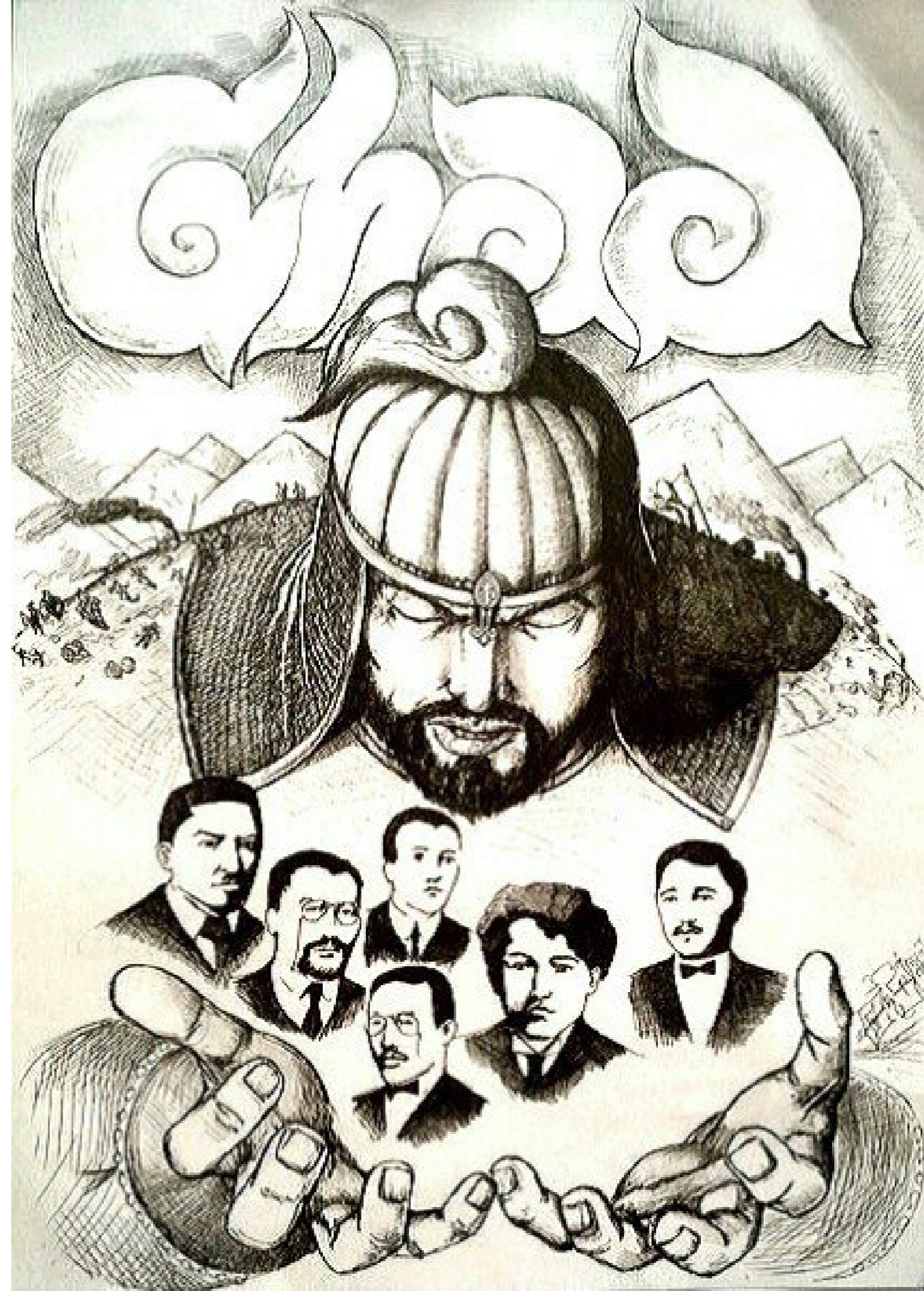
Проявляя стойкость и героизм на трудовом фронте, они внесли большой вклад в общенародную Победу, что в истории Великой Отечественной войны значило не меньше, чем героизм на фронте военном.

Насильственная депортация народов в 30-40-е годы была фатальной неизбежностью, роковой акцией, запрограммированной самой природной сущностью новой общественно-социальной формы, возникшей еще до массового переселения национальных групп.

Испытав все тяготы политической аферы, депортированные народы тем не менее не сломались, смогли не только включиться в общую социально-экономическую жизнь Казахстана, но и сохранить свои национальные особенности. Вернувшись на свою историческую родину, найти силы восстановить хозяйство, и невзирая на обиды, наладить прежнюю жизнь, внесшей, безусловно, свой коррективы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 АП РК (Архив Президента Республики Казахстан), Ф.708, Оп.1, Д.3, Л.73.
- 2 ГАПО (Государственный Архив Павлодарской области), Ф.646, Оп.1, Д.178, Л.4.
- 3 ГАПО, Ф.646, Оп.1, Д.176, Л.16.
- 4 **Болтина В., Шевелева, Л.** Поклонимся великим тем годам 1941–1945 гг. – Павлодар, 2010. – 726 с.
- 5 ГАПО, Ф.646, Оп.1, Д.176, Л.136.
- 6 **Акиева, С. И., Сампиев, И. М.** Депортации народов Северного Кавказа в 1940-ые годы как фактор диаспоризации и модернизации) <https://science-education.ru/ru/article/view?id=11581>.
- 7 ГАПО, Ф.646, Оп.1, Д.176, Л.17.
- 8 ГАПО, Ф.646, Оп.1, Д.176, Л.20.
- 9 История депортации народов в Казахстан в 30-50-е годы XX века // Евразийский Союз Ученых. Исторические науки. [Электронный ресурс] <https://euroasia-science.ru/istoricheskie-nauki/>.



К. А. Уразкулова

Торайғыров университеті, Республика Казахстан, Павлодар қ.

XIX–XX ҒАСЫРДАҒЫ САРЫАРҚА ӨҢІРІНІҢ МЕЦЕНАТТАРЫ ЖӘНЕ МЕЦЕНАТТЫЛЫҚТЫҢ ХАЛ-АХУАЛЫ

Бұл мақалада XIX–XX ғасырлардың тұсында орын алған меценаттылықпен Сарыарқа өңірінің меценаттары жайлы баяндалады. Меценаттардың Алаш зиялыларымен қарым-қатынасы. Қазақ халқының дамуына меценаттардың қосқан үлесі. Меценаттылықтың қалыптасуы.

Кілтті сөздер: меценаттылық, Алаш зиялылары, Сарыарқа, «Мамания» мектебі, білім.

Меценаттылықтың бастауы XVIII ғасырда жүзеге аса бастаған. Меценат терминіне анықтама бере кетсек: ғылым мен өнердің дамуына ерікті және қайтарымыз ақысыз негізінде жан-жақты материалды тұрғыдан үлес қосып және де жеке қорынан қаржылай көмектесетін адам. Бұл кезде меценаттылық пен қайырымдылық қорының айырмашылығы неде деген ой туады. Меценаттылықтың қайырымдылық қорынан айырмашылығы: әлеуметтік және де мәдени мақсаттарымен ерекшеленеді. Меценаттықтың мақсаты-мәдениет саласындағы кәсіби түрлердің сақталуы мен дамуын қамтамасыз ету болып табылады. XIX ғасырдан бастап қазақ халқының әдебиеті мен мәдениеті, білім мен ғылымы, өнерінің қарқынды дамуы байқалуда. Меценаттардың арқасында көптеген іс-шаралар бірнеше ғасырдан бері жалғасын табуда.

Меценаттылықтың қалаушыларының бірі XIX ғасырда өмір сүрген – Жетісу өңірінің тұрғыны Есенқұл Мамановты. Е.Маманов қазақтың алғашқы кәсіпкер-ағартушылардың бірі. Атақты Маман бидің кіші әйелі, Жалменде бидің қызы Жаңақтан туылған. Жастайынан өжет, еркін, бастаған ісін соңына дейін жеткізетін табанды бала болған.

Е. Мамановтың меценат ретінде атқарған жұмыстарына тоқтала кетсек:

1) 1913 жылы халықтың өмірін шынайы бейнелеген қазақ романдарына бәйге

жариялаған. Ақшалай түрде жүлде белгілеген

2) 1914 жылы Айқап журналында «Романға бәйге тігемін» деп ашық хат жариялауынан әдебиетке деген қамқорлығы байқалады.

3) Қаржы тапшылығына байланысты жабылуына сәл ғана қалған «Қазақ» газетіне 1274 сом 10 тиын көлемінде қаржылай көмектескен.

4) Түркия, Польша, Ресей секілді мемлекеттерде білім алып жүрген қазақ студенттеріне жәрдемақы төлеуді жоспарға асырған.

Е.Мамановтың меценаттық бастамасын М. Сералин, Ә. Бөкейханов, М. Дулатов және де ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлы секілді зиялы адамдар қауымы көпшілікке өнеге ретінде бағалаған болатын [1].

Негізгі бөлім №1.1 Мамания мектебі Мамановтар әулетінің қалауымен негізге асырылған қазақтың жеріндегі алғашқы мектебі, қазіргі Алматы облысы Ақсу ауданында Қарағаш ауылында орналасқан «Мамания» мектебі немесе «Мамания» медресесі.

Мектептің қабырғасының қалануы 1899 жылдары басталып 1903 жылдары аяқталған. Мектептің негізгі жобасы, оқу бағдарламасы және де ережелері де Уфадағы «Ғалия» медресесінікіндей негізделген. Алғашында мектеп қабырғаларында Маман байдың бала-шағасы мене жұмыскерлерінің балалары білім алған болатын. Мектепте

арнайы жоғары оқу орындарын бітірген мұғалімдер қазақ, татар және де 4 сыныптан бастап оқылатын орыс тілдерінен сабақ берген. Сабақ жоспарларына сай діни сабақтармен қатар жаратылыстану пәндерінде оқытатын. Архивте табылған сабақ жоспарына тоқталып кететін болсақ:

1 Қазақ тілі (оқу, жазу) – 1-ші кластан бастап оқытылады.

2 Есеп (арифметика) – 1-ші кластан бастап оқытылады.

3 Иман-шарт – 2-ші кластан бастап оқытылады.

4 Құран – 2-ші кластан бастап оқытылады.

5 Орыс тілі – 3-ші кластан бастап оқытылады.

6 Пайғамбарлар тарихы – тек 3-ші кластан бастап оқытылады.

7 Жағрафия – 3-ші кластан бастап оқытылады.

8 Зоология – 4-кластан бастап оқытылады.

9 Ислам діні тарихы – 5-ші кластан бастап оқытылады.

10 Татар тарихы – 5-ші кластан бастап оқытылған.

Білім беруші ұстаздардың қатарында қазақтың көрнекті өкілі Ғ. Мұсағалиевте болған [2].

Мамания мектебінің атақты түлектерінің қатарында: Б. Сүлеев, Ә. Жайшыбеков, І. Жансүгіров секілділер болған. Жас түлектер мектеп қабырғасын аяқтаған соң, Ақсу, Қапал, Лепсі мекендерінде мұғалімдік қызметтерін атқарған.

1928 жылы Мамановтар әулеті қудалануға ұшырап, мектеп өртеніп кеткен болатын. Араға біраз уақыт салып мектептің өртенбеген жерлері жөндеуге бағытталып, жетім балаларға арналған 4 жылдық мектеп-интернатқа айналды. «Колхоз жастар мектебі» аталып 200 орындық балалар коммунасына айналған болатын. Мектеп ордасының жанында наубайхана, су диірмендері, шеберханалар тұрақты жұмыс атқарған болатын. XIX35 жылы мектеп Ақсу ауданына ауыстырылып «Ақсу орта мектебі» лауызымына ие болды. 1940 жылы «Ы. Алтынсарин мектебі» деп атауы өзгерген [2].

XX ғасырдың тағы бір белсенді меценаттарының бірі, Шыңғыстау өңірінің тумасы Әділов Ике. Ике бай 1881–1938 жылдардың аралығында өмір сүрген. Алаш ордасының дамуына үлесін қосқан

және де Кеңес үкіметінің саясатына қарсы шыққан қазақ байы. Қызыл әскерге қарсы шыққан кезінде Анненков атаманмен тығыз байланыста болған. Мұсылманша, орысша білім алған. Шаған елінің болысы болған. Колчак үкіметі тұсында басқарушы және де Қазақ өлкелік комитетінің мүшесінің рөлін атқарған.

И. Әділовтың меценат ретінде атқарған жұмыстарына тоқталсақ:

1) Қазақтың облыстық, уездік съездеріне белсене қатысты.

2) Кеңес үкіметінің саяси-экономикалық шараларына қарсылартарының бірі ретінде, көтерілістің ұйымдастырушыларының бірі болған.

3) 1928 жылы тәркілеу науқанына қарсы қарулы шайқастарға қатысқан болатын.

4) 1917 жылы қараша айының «Қазақ» газетінің №14 басылымында: «Біз өзімізді қорғай алмасақ, онда бүлік уақыты келгенде қиын кезеңдер келіп, қазақтар құрбан болады.»- делінген. 5 желтоқсанда Орынборда «II Бүкілқазақ съезі» болатыны жарияланды, бүкіл өңірлерден барлық беделді адамдар қатысуға шақырылған болатын. «II Бүкілқазақ съезі» ағымдағы сәт талқыланып, сол кезде әртүрлі бүліктер мен тонау орын алған болатын. Осы мәселелерді талқылай отырып, қазақтарды қорғау үшін қазақ милициясын құру туралы кеңес жүргізілді. Ол 12 тармақтан тұратын ережеден қалыптасты. Ерікті жасақтарды қалыптастыру үшін барлық қаражат Алашорда үкіметіне бекітілген болатын. Сол кезеңде Ике бай Алашордалықтарға қаржылай көмек көрсеткен.

1938 жылы Қытайда тұтқынға алынып, сол жылдың аралығында Семейде ату жазасына кесілген болатын.

Шыңғыстау өлкесінің тағы да бір тумасы, Алаш ордасын қолдаушыларының бірі М. Оразбаев. Медеу Оразбай байдың ортаншы ұлы, одан алдыңғы ұлдары Қасайын мен Қасымжан өз заманының би-болыстары болса, Медеу жаңа дәуірге сай дара тұлға, белгілі қайраткер болып қалыптасқан. Меценаттық Оразбай әулеті үшін қалыптасқан ата-дәстүр десекте болады. Нәтижесін кейінгі жылдары ел шаруасына белсене атсалысқанынан байқауға болады. М. Оразбаев Ә. Бөкейханұлы, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, С. Торайғыров сынды «Алаш» тұлғаларымен жолдас болған.

М. Оразбаевтың меценат ретінде атқарған жұмыстарына тоқтала кетсек:

1) М. Оразбаев Ә. Бөкейханды 1908 жылы 8 ай бойы Семей абақтысында отырғанда ауырып қалғанын естіп, «Әлекеңдер қазаққа керек адам» – деп, тобықт он құлынды биені Шағылға байлатып күнде абақтыға бір саба қымыз бен бір бағлан сойып түрмеге тасымалдап тұрған. Мәжілісте жүзеге асып отырған [3].

2) 1908 жылдары қазақтың жас ақыны С.Торайғыров Семейде көкірек ауруымен сырқаттанып жүрген кезінде, Медеудің ұлы Сәнияздың Садырдағы қыстауында Сұлтанмахмұт ерекше күтімде болған.

3) М. Оразбаев 1922 жылы М. Әуезовтің ақыл-кеңесімен, Қыдыр тауының бауырындағы Ақтан бұлағының басына өз қаржысымен, Семей қаласынан түйемен қызыл кірпіш тасытып мектеп салдырған. Мектепте сабақ берген мұғалімдердің жалақысын да өзі төлеп, мұғалімдердің жатаханасына әр қыста соғым сойғызып отырған.

Жалпы бұл мектеп 1932 жылға дейін талай жалшы, кедей, орташалардың балаларын надандықтан құтқарып, білім алуларына көмектескен.

1931 жылы 8 сәуірде М. Оразбаев, С. Медеуов және С. Медеуовтер тұтқындалып, РСФСР Қылмыстық кодексінің 58 -2 бабы бойынша кінәлі деп танылып, 15 мамырда БМСБ (ОГПУ) өкілетті өкілдігінің жанындағы үштіктің шешімімен ату жазасына атылған.

Меценаттылықтың бастауының кезеңінде, меценаттардың қатарында Қ. Өтемісұлы. Кеңес үкіметінің кезінде дінге наразылық тудырылғаннан соң, білім беретін молдалар болғанымен діни сабақтар өткізетін мешіттер болмаған. Қазақ жерінде алғашқы мешіттің бірін

салған Құнанбай қажы болды. Оған дәлел ретінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік архивінің «Пограничное управление киргизскими делами атты 374 қорында: Дело строительстве мечети в Каркаралинском селении» деп аталатын іс 32 құжаттан тұрған. Мешіттің жұмысы 1847-1851 жылдардың аралығын қамтыған болатын.

Құнанбай қажы жазған хаттарының бірінде 1850 жылы 7 қаңтарда Сібір қырғыздарының шекара бастығы Клейст мырзаға: «Мешіт құрылысын жүргізуге рұқсат етілген жер қолайсыз. Себебі, біріншіден бөлінген правианттық магазиндерге тіпент жақын. Екіншіден құрылыс жүргізуге орын тар. Мешіт жағынан қосымша қызметтер үшін құрылыс жүргізуге келмейді. Қосымша құрылыстар мешітке қажет. Атап айтқанда имам тұратын үй, балалардың мектебі, сауат ашу құрылысы және көптеген қазақтар келешекте мешіт жанынан меншік үй салып тұрғысы келеді...», – деп баяндаған. Соның арқасында Құнанбай қажының қалауымен және Орынбор генерал-губернатырдың кеңсесі мешіттің жанына имамға үй және де балаларға мектеп салуға, ғимаратты құрылысын жүргізуге рұқсат қағазы табысталды. Алайда мешіттің құрылысын аяқтауға адам саны жетіспегендіктен Құнанбай қажы Қарқаралы бекінісінің рота солдаттарын бос уақыт кезеңінде қодануға рұқсат сұрайды. Келісім беріліп, келісімшартқа байланысты солдаттар құрылыспен айналысқан болатын.

«Құнанбай қажы» мепшітіне тоқталып сипаттама беріп кететін болсақ, 1850 жылдың 7 қаңтарында басталып 1851 жылы 11 тамызда салынуы аяқталған. 1989-1991, 2001-2002 және де 2011 жылдары өңдеу жұмыстары жүргізілген болатын.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Жетісу энциклопедия. – Алматы : «Арыс» баспасы, 2004. – 712 б.

2 Нұрахмет, Е. «Қазақ байлары: Мамания мектебінің тарихы» мақаласы [Электрондық ресурс]. – e-history.kz. (Қаралған күн: 03.04.2024.)

3 Бөкейханов, С. Әлекеңнің өмірі // Жұлдыз – 1996. – № 3. – 100-111-бб.

4 Сламбеков, С. «Құнанбай қажы мешіті» мақаласы [Электрондық ресурс]. – ortalqy.kz. (Қаралған күн: 03.04.2024.)



Л. Ж. Арынтаева

Школа имени К. Шулембаева, Республика Казахстан, г. Аксу

НАСКАЛЬНЫЕ РИСУНКИ (ПЕТРОГЛИФЫ) ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье представлены наскальные изображения, петроглифы высеченные или процарапанные на камнях. В статье приводятся примеры нашего края Павлодарской области Майского района, Баян-Аульского района в скалистой долине урочища Найзатас, на прибрежных скалах у озера Жасыбай и в среднем течении реки Оленты.

Ключевые слова: петроглифы, полотен, пустынный загар, изображение животных и людей.

Второго апреля 2017 года Главой государства была опубликована статья «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В данной статье в частности идет речь о создании проекта «Духовные святыни Казахстана» вот, что говорит президент: «Нам нужен проект «Духовные святыни Казахстана», или как говорят ученые, «Сакральная география Казахстана». У каждого народа, у каждой цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа.

Это одно из оснований духовной традиции. Для Казахстана это особенно важно. Мы – огромная по территории страна с богатой духовной историей. Иногда наши размеры играли разную роль в истории. Но никогда в народе не прерывалась связь в этом духовном географическом поясе.

Однако при этом за всю историю мы не создали еще единое поле, единую цепочку этих важных культур и духовного наследия святынь мест.

Особую категорию в изобразительном искусстве древних племён составляют петроглифы или писаницы – выбитые, высеченные или процарапанные на камнях наскальные изображения. Едва ли не первое упоминание о наскальных изображениях Казахстана принадлежит знаменитому средневековому учёному XI века аль-Бируни, рассказавшему о загадочных рисунках в стране кимаков, служивших объектом поколения местного населения [1, С. 40].

Замечательные по своим художественным достоинствам наскальные «полотна» издавна привлекали к себе внимание любителей старины и изобразительного искусства. На территории нашего края петроглифы открыты в Баян-Аульских горах, в скалистой долине урочища Найзатас, на прибрежных скалах у озера Жасыбай и в среднем течении реки Оленты. По сообщению Н. Коншина (1864–1937) в урочище Жаксы-Каражан (нынешний Майский район) имеются наскальные изображения, где высечены фигуры людей и животных. Наскальные рисунки, выполненные красной краской, были обнаружены на скале в районе озера Жасыбай во время работы историко-этнографической экспедиции из Омска в 1999 г.

Излюбленной формой изображения у древних гравёров был силуэт. В наскальных рисунках силуэты людей и животных размещены свободно, разбросано. Они стелятся, как ковёр, по поверхности камня. Все они двухмерны и начисто лишены объёма. У рисунков отсутствует перспектива, различные, почти всегда профильные изображения лежат в одной плоскости [1, С. 41].

Древние художники почти всегда выбирали для своих «полотен» камни на южных и восточных склонах гор более освещенных солнцем. Они останавливали свой выбор на камнях, покрытых так называемым «пустынным загаром» матовыми глянцевыми корочками из окислов железа и марганца. Выбитый

на фоне «загара» светлый рисунок выглядел особенно эффектно. В начале резцом делался набросок фигуры, затем металлическими или каменными орудиями удалялся внешний слой и, наконец, углубленный силуэт подвергался дополнительной обработке шлифовке. В техническом отношении гравюры характеризуются двумя приемами: выбивка (точечная) и прочерчивание.

В урочище Жартас на берегу реки Оленты на плитах из плотных песчаников были открыты более пятидесяти гравюр перевода позднего бронзового века. Наскальные изображения здесь были обнаружены чабанами, затем об этом узнали ученые. Целенаправленным изучением олентинских петроглифов занималась экспедиция Павлодарского областного историко-краеведческого музея им. Г. Н. Потанина, опубликовавшая несколько наскальных изображений в специальном буклете «Олентинские писаницы».

Главным объектом наскальных гравюр являлся окружающий человека животный мир. Больше всего в олентинской «картинной галерее» представлены изображения оленей с ветвистыми рогами, есть выбитые на камне рисунки дикой лошади, горного барана – архара, верблюда, силуэт дикого быка с большим изогнутыми, опущенными вниз рогами (бодающий бык). Для некоторых петроглифов характера проработка деталей, так на каменной плитке изображена дикая кошка, корпус которой заполнен косыми насечками, передающими пятнистую окраску хищника. На одном камне очень реалистично запечатлена фигура пешего охотника в момент стрельбы его из лука, на другом камне рядом со вздыбленным оленем отчетливо видна фигура ловца, держащего в правой руке аркан [4, С. 44].

Наскальные изображения связаны с окружающей природой, они органически слиты со своим естественным фоном. С нами лучше знакомиться не по копиям, а на месте. Цвет камня, освещение, вода, изгибы и выступы скал, органично и не повторимо входят природную картинную галерею первобытного искусства.

Наряду с гравюрой в нашей области обнаружены и образцы наскальной живописи. Это неолитические изображения в одном из гротов Баян-Аула. В мире известны свыше 70 пещер со стенной

росписью. Палитра каменного века бедна – в ней четыре основные краски: красная, желтая, черная и белая, причём две последние употреблялись довольно редко. Минеральные краски древние живописцы изготавливали из окиси железа и перекиси марганца. Окиси мелко дробили, толкли в порошок и смешивали с водой и жиром. Окись железа давала желтую и красную охру, а из перекиси марганца изготавливались черные и коричневым краски.

Заполнив бизоний рог охрой, древний художник приступал к творческому процессу, наносил на стены грота краску кистью, а то и просто пальцем. В гротах и пещерах трепещущее пламя факелов, прорезав тьму, падает на красные фигуры людей, оленей и быков, делает их живыми и неизмеримо увеличивает зрительное впечатление. При электрическом свете фонарей, древние рисунки смотрятся уже иначе, останавливаются статичными, выглядят скучнее, прозаичнее.

В середине 20-х годов сибирский учёный П. А. Драверт несколько раз приезжал в Баян-Аул с экспедицией для исследования минералов. В 1926 г. им был описан грот с рисунками древнего человека, который находится у скалистого берега озера Жасыбай. Красной железистой краской на потолке грота нанесены схематизированные изображения человеческих фигур. Символика и смысл этих рисунков ещё не раскрыты, они ждут своего исследователя [1, С. 43].

Наскальные рисунки Акбидайык – расположены в 3 км к югу от станции Майкайын Экибастузского района Павлодарской области, в урочище Акбидайык. Рисунки выполнены на выветренной ровной поверхности палеогеновых песчаников, покрытых коркой красного цвета. Обнаружены в 1990г. разведгруппой ПАЭ (В. К. Мерц), в 1990–2008 гг. неоднократно исследованы.

Площадь, занимаемая изображениями – 320 км². Памятник является древним святилищем, характеризующим духовную культуру и изобразительное искусство древних охотников и скотоводов Северо-восточной Сарыарки в каменном веке, эпохе бронзы и в раннем железном веке.

Наскальные рисунки, выполненные рельефным способом, были обнаружены в начале 70-х годов Экибастузским краеведом

О. Модем на реке Оленты, в окрестностях села Тай.

Интересным памятниками первобытного искусства являются наскальные рисунки урочища Акбидайык, в 30 км к Востоку от города Экибастуза, недалеко от станции Майкаин. В настоящее время на территории Павлодарской области известно не менее десятка памятников первобытного наскального искусства, расположенных на северо-восточной окраине Сарыарки и в Баянаульских горах.

Наиболее интересными и волнующими своей неповторимой реалистичностью являются писаницы урочища Акбидайык, расположенном к Югу от железной дороги Павлодар-Экибастуз, в не-сколько километрах от станции Майкаин у юго-восточного склона небольшой сопки, где имеются многочисленные останцы палеогеновых песчаников, на одном из которых размещаются петроглифы.

Они выполнены на ровной, выветренной поверхности камня, покрытого красной коркой. На его плоскости, слегка наклоненной к Северо-Западу, размещена основная галерея петроглифов с изображениями лошадей, следующих в западном направлении.

Первая, самая группа петроглифов, представлена антропоморфными изображениями примитивного математического или знаково-символического характера. Они выполнены техникой простой точечной выбивки, грубым видимо, каменным инструментом. Петроглифы относятся к эпохам палеолита и раннего железного века. Это – фигурки «пляшущих» человечков с широко расставленными руками и ногами. Рисунки относятся к эпохе неолита. Рядом с ними имеются изображения то мифических животных. Вероятно, эти рисунки относятся к каменному веку, аналогии им известны во многих памятниках Европы и Азии.

Подобные изображения имеются во всемирно известной галерее петроглифов в урочище Кобыстан на берегу Каспийского моря в Азербайджане, и недалеко от города Баку. Их относят к эпохе мезолита – 10–7 тысячелетие до н.э.

Каменным веком датируют такие изображения и казахстанские исследователи петроглифов: А. Г. Медоев, З. С. Самашев и др. Кроме антропоморфных

изображений и лошадей, имеются рисунки быков с опущенной вниз головой и торчащими вперед длинными рогами.

Такие изображения обычно датируются эпохой энеолита и связаны с периодом становления производящего хозяйства на территории Евразийских степей. Другое изображение быка, бегущего в галопе, может относиться к эпохе развитой бронзы.

Культовый бык существовал у андроновских племен, с которыми, вероятно, нужно связывать данный сюжет. Следующий по хронологии сюжет связан со скифо-сакским периодом. Он представлен изображением горного козла, перекрывшего частично бегущего быка и самок оленей без рогов.

Материалы исследований наскальных рисунков Акбидайык хранятся в Центре археологических исследований ПГУ им. С. Торайгырова [2].

Олентинские писаницы (петроглифы) – памятники первобытного искусства Экибастузского региона, Павлодарской области. Они обнаружены на правом берегу реки Оленты, в 5–10 км к юго-западу от села Тай, рядом с кладбищем Яншибай. Они были обнаружены в 1972 году геологом О. Модем, неоднократно обследованы в 1988 – 2007 годах археологической экспедицией под руководством Мерца В. К. В 2005 году памятник был изучен специалистами Института археологии им. А. Х. Маргулана.

На семнадцати крупных блоках песчаника выявлено более пятидесяти изображений животных – быков, лошадей, оленей, верблюдов, кошачьих хищников, а также антропоморфные изображения и сцены охоты. Допалеометаллический облик – Оленты. Он, открывает новый район распространения древнейших памятников наскального изобразительного искусства на территории Казахстана.

Оленты насчитывается не меньше десяти экземпляров быков, каждый из которых индивидуален. Достаточно архаично выглядят и фигуры оленей. У изображений животных отмечены отсутствие детализации и незавершенность проработки конечностей, что характерно для древнейших рисунков [3, С. 21].

Датировать олентинские изображения палеолитическим временем или мезолитом на основе указанных аналогий нет пока веских аргументов, однако то, что они гораздо древнее петроглифов эпохи

бронзы Алтая, Восточного Казахстана предположительно могут быть отнесены и Жетысу, тоже очевидно. Эти рисунки ко времени от неолита и глужбе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Инсебаев, Т. А.** Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Часть I. С древнейший времён до XX века. Павлодар : – НПФ «ЭКО», 2000. – 223 с.

2 Поездки на петроглифы Павлодарской области. [Электронный ресурс]. – // <https://silkadv.com/en/content/akbidayyk-petroglify>. (Дата обращения: 05.05.2024)

3 Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Павлодарская область. – Алматы : Аруна, 2010. – 600 с.



М. И. Рахимов*, Р. Пусырханова

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ПАМЯТНЫЕ МЕСТА КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИХ СРАЖЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

Актуальность исследования памятных мест, которые ассоциируются с событиями 1819 веков на территории Павлодарского Прииртышья, связана с возросшим общественным интересом к изучению истории собственного региона. Эти исторически значимые места, имеющие важное значение в сохранении территориальной целостности и государственности, представляют собой неотъемлемую часть историко-культурного наследия казахского народа, передаваемого из поколения в поколение. Места памяти, связанные с историческими событиями 18 века, несут в себе сакральную ценность и являются одним из ключевых факторов укрепления гражданской идентичности для жителей Павлодарского Прииртышья. Данный фактор, в свою очередь, дает возможность определять уровень развития исторического сознания граждан региона.

Ключевые слова: места памяти, сакральная география, Павлодарское Прииртышье, казахско-джунгарское противостояние, топонимика.

Исторический период казахско-джунгарского противостояния олицетворяет собой эпоху великих сражений и героев, оставивших глубокий след в истории казахского народа и привлекающих внимание краеведов и ученых на протяжении многих лет.

В исторической летописи Павлодарского Прииртышья именно в тяжелейшие периоды появилось множество выдающихся личностей. Это является закономерным явлением. Каждая личность стремилась приносить наибольшую пользу своему народу в борьбе за независимость. В каждой семье находились искусные батыры, а в каждом роду – талантливые полководцы, жырау и жыршы, воспевавшие их подвиги, благодаря которым современное поколение осведомлено о людях и событиях, произошедших три века назад.

Места памяти, как отражение ушедшей эпохи, как эхо былой славы, напоминают о прошлом. Например, человек, не знакомый с историей этого края, проезжая мимо горы Калмаккырган, может быть заинтересован происхождением этого топонима и после того осознать судьбоносную значимость

сражения с джунгарами, почувствовать связь с историей этой местности.

Вследствие исторических навязываний, обусловленных как имперской, так и советской идеологиями, официальные власти не содействовали сохранению коллективной памяти народа относительно конкретных исторических событий, принадлежащих этому периоду.

Значительное количество топонимов на территории современной Павлодарской области было переименовано в период колонизации царской Россией, с появлением новых географических обозначений, отличавшихся славяно-русскими корнями. Традиционные тюркские и казахские топонимы начали постепенно исчезали, уступая место русскоязычным [1, С. 232].

Примером служит название города Павлодар, установленное в период правления императора Александра II по просьбе местных купцов в честь рождения младшего сына Павла. Также селение Александровка в Щербактинском районе было названо в честь одного из членов царской династии Романовых в знак преданности чиновников уездного города Павлодар. В свою очередь, село Березовка

Качирского района было основано в местности Барак, а селение Белоусовка, изначально известное как Шөптікөл, получило имя первого российского переселенца, прибывшего после отмены крепостного права в Российской империи в период переселения крестьян в Казахскую степь.

Стоит также обратить внимание на то, что древнее название известного соленого озера в Павлодарской области, которое сейчас называется озером Ямышево – Г. Н. Потанин отмечает, что в исторических сведениях XIII века, оно известно как озеро Эмши или Емшікөл (Целебное озеро). При этом подчеркивается, что озеро Эмши было одним из крупнейших ярмарочных центров в Средней Азии [2, С. 355–356].

В период советского режима территория Белоусовки в 1934 году преобразовалась в колхоз «Красная Армия». Это привело к появлению на карте Павлодарской области новых топонимов, таких как поселок Ленинский, Красный Октябрь, Қызылқоғам, улицы Фрунзе, Свердлова, Дзержинского. На этих территориях начали появляться имена героев и деятелей советской власти, поскольку каждая историческая эпоха оказывает влияние на коллективную память общества и устанавливает свои нормы идеологии.

Интерес к местам, где кристаллизуется и сохраняется память, связан с особыми событиями в истории.

С приобретением независимости Республики Казахстан перед обществом открылись новые возможности переосмысления национальной истории. Отказавшись от субъективности имперских и советских идеологий, общество получило возможность переосмыслить свое прошлое. Современное поколение испытывает чувство разорванности от прошлого и ощущение разобщенности, что стимулирует интерес к изучению истоков исторической памяти и идентичности. Живой интерес общества к истории и системные меры со стороны государства в возрождении исторической памяти дали определенные результаты. Так, например, в честь героев казахско-джунгарских сражений присваиваются названия населенным пунктам, улицам и местностям, воздвигаются памятники (батырам Баян и Малайсары в Павлодаре). Также проводятся конференции и другие культурно-

просветительские мероприятия с целью формирования чувства сопричастности и гордости своей истории. Это позволяет современному поколению осознавать значимость исторической преемственности государственности и незыблемость территориальной целостности в условиях геополитических конфликтов на Евразийском пространстве.

В современном мире уделяется значительное внимание сохранению исторической памяти и освещению заслуг предков.

Не изученные или оставленные без внимания исторические события со временем и сменой поколений постепенно стираются из памяти народа. Следует отметить, что даже прямые потомки участников казахско-джунгарских сражений ныне остаются незнакомыми с подвигами своих предков. Поэтому период казахско-джунгарских конфликтов становится ключевым аспектом местной истории, являясь важной частью исторического наследия этого региона.

Люди обычно идеализируют своих героев, уделяя внимание их подвигам и храбрости, особенно в контексте исторических военных событий. Особый интерес вызывает Баянаульский регион, обладающий богатым наследием и увлекательными фактами. По описанию П. Рычкова казахский народ почитает эту гору как священную: «Баян-Улу (о коей ниже особо упоминается) имя ея значить богатую гору, так как железными и медными рудами весьма богат. Сия из всех в Киргиз-Кайсацкой орде имеющаяся гора превысочайше почитается» [3, С. 169]. Возможно, поэтому джунгары хотели захватить эту богатую и стратегически важную территорию.

Например, в народных преданиях о сражении в Баянаульских горах обычно выделяются сила, гордость и отвага батыров, а также хитрость и вероломство врагов. Кроме того, важно отметить, что сохранение памяти об участниках событий проявляется не только в устных преданиях, но и в топонимике местности.

Многие топонимические названия Прииртышья связаны с эпосом «Козы-Корпеш – Баян-сулу». В народе сохранилось 21 вариантов эпоса. Уникальному эпосу в свое время проявил интерес и А. С. Пушкин. Об этом А. Х. Маргулан пишет так: «Память

об этой любви была воспета великим русским поэтом А. С. Пушкиным. Это было связано с тем, что в 1812 году в Уфе был издан вариант «Козы-Корпеш – Баян-сулу», и Александр Сергеевич заинтересовался этой рукописью. В его творческом наследии имеются стихи, посвященные степной саге о любви» [4].

Хорошо знавший казахский язык И. Беленицын перевел фольклор казахского на русский язык. В письме, адресованном руководству Омской области в 1833 году, он отмечает: «Представляя при сем Вашему превосходительству поэму Баян Сулу Козы Курпеч..., единственная на языке киргизов поэма, которая составлена в глубокой древности, воспеваема величайшим восторгом нежные чувства молодых людей друг к другу. Поэтому прошу вас приказать одному из переводчиков перевести сочинение на отечественный язык, и употребили бы усилие передать буквально то, что в поэме начертано, и возвратить мне. Приличные же изменения с толкованием я беру на свою ответственность» [5, С. 1410].

Г. Н. Потанин, придавший большое значение пути, пройденного героями эпоса, писал: «Эта дорога – дорога отца Баян – Карабая, кочующего из Аягуза в Арку и дальше до рек Есил, Тобол и назад. В каждом варианте встречаются названия земель: Аягуз, Жауыр, Мензек, Токыраун, Жамши, Алтынсандык, Каркаралы, Баян-Аул, Караоткель, Домбыралы, Моншакты, Тюмень» [6, С. 256].

Большинство сакральных объектов Прииртышского региона расположены именно в Баян-Ауле. Один из известных объектов могила – Жасыбай батыра.

Могила Жасыбай батыра в Баянаульских горах представляет собой священное место для жителей Павлодарского края. Она привлекает исследователей и туристов своей увлекательной историей, которая является неотъемлемой частью национальной истории. Расположенная в 5 километрах к северо-западу от аула Баянауыл, могила представляет собой небольшой курган, обнесенный камнями и огражденный прямоугольной кирпичной кладкой. На головной части могилы установлена гранитная плита с надписью.

Жасыбай Омирулы был выдающимся батыром, защищавшим казахское население Сарыарки во время казахско-джунгарских войн. Он происходил из рода

Бесен, входившего в объединение Бәсентіін племени Аргын. По легенде, отец Жасыбая, Омир, славился своей справедливостью, а мать батыра была сестрой известного Олжабай батыра из племени Канжыгалы. Среди казахов Жасыбай батыр был известен как «мерген» – искусный стрелок, и «жауырыншы» – предсказатель, гадатель на бараньей лопатке.

Рассказы о Жасыбай батыре сохранились в трудах Шокана Уалиханова, Машхур Жусупа Копейулы, в работах этнографа Николая Коншина, а также в историческом эпосе «Ер Жасыбай», записанном Алкеем Маргуланом, и аналогичном эпосе «Жасыбай» писателя Сулеймена Баязитова, основанном на народных преданиях и рассказах местных жителей.

В 2008 году могила Жасыбай батыра, как священное место Павлодарского Прииртышья, была проинспектирована экспедицией «Казреставрация» под руководством Г. М. Камаловой.

В описании событий XVIII века в Баянаульских горах, Николай Коншин представляет живописный эпизод: «Жасыбай жил в те далекие годы, когда казахи вытесняли из Баянаульского края живших там калмыков. Это был известный батыр, не раз наносивший поражение врагам. Однажды по поручению главного предводителя казахов Олжабая, Жасыбай должен был с небольшим отрядом удерживать в горах калмыцкого хана с тысячей тысяч калмаков. Битва была страшная, и Жасыбай оказывал чудеса храбрости, пока его смертельно не ранил калмыцкий хан, попав пулей в незакрытую саутом (кольчугой) шею Жасыбая. Когда потом стали снимать с мертвого Жасыбая этот саут, из него вытрясли тысячи стрел... Дрогнули казахи, но в это время к месту битвы подоспел Олжабай, и ущелье огласилось криками калмыков, просивших пощады. Но Олжабай ответил их хану, что все они не стоят мизинца убитого Жасыбая, и велел своим воинам бить калмыков без всякой пощады. Калмыки бежали, и на далекое расстояние их путь оказался потом усеянным мертвыми телами [7, С. 43].

Этот отрывок из произведения Николая Коншина, описывающий героические действия Жасыбая и жестокость битвы, иллюстрирует сложные политические и

военные конфликты, происходившие в ту эпоху.

Народные предания, зафиксированные Машхуром Жусупом в работе «Олжабай и Жасыбай», рассказывает о другой версии событий, несколько отличающейся от интерпретации Николая Коншина. В период бедствия, известного как Актабан Шубырынды, род Басентиын переселился в Баянауыл, сохраняя неприкосновенность от набегов. Узнав об этом, Олжабай батыр привел свой род Суйиндик из района гор Улытау и Каратау в Баянауыл. В это же время усиливалась угроза со стороны джунгар и враги вели активные бои за Сарыарку. Большинство аргынских родов покидали Баянауыл, пересекая Иртыш, и лишь Олжабай и Жасыбай батыры остались в Баянаульских горах. [Біздің бұл қазақ Сыр бойынан ауып келгенде, Ұлытау, кішітауды қыстап, Сұрқасортыны жайлап, сол маңайға орын теуіп жүріпті. Баянауылға «Барлыбай» ұранды Бәсентиін келіп «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» жұтынан тышқақ лақ өлтірмей, дін есен қалған екен. Олжабай батыр соны естіп, өзге Сүйіндік – Ұлытау, Кішітауда, – төртті-бесті үйді соңына ертіп, Баянауылға келіпті. Осы араға қалмақ келіп. Бәсентиін түн ішінде алас ұрып, Ертіс суына тоғытылып, ажалсызы Ертістен ары өтіп кетіпті. Сол күндері Олжабай мен Жасыбай Баянауылда жаталық, «жалғанды жалпағынан басып» Мерекеге баталық! Бұл тауды «Елсіз қалды, иесіз қалды!» – деп, қалмақ келеді. Кедергі болып, соның жолын тосалық!» [8, С. 127].

В легенде о камне «Ту тіккен» описывается, как после продолжительного соперничества батыры приняли решение действовать совместно. Они выбрали позиции для защиты: перевал на Шойындыколе был отведен Жасыбаю, а перевал возле озера Торайгыр—Олжабаю.

Ожидая врага, Жасыбай занял свой караульный пост на камне и начал предсказывать с помощью бараньей лопатки. Он увидел калмыков, приближающихся к горам Кызылтау. На стороне калмыков также был жауырыншы, и они смогли заметить друг друга. Калмыки, увидев Жасыбая, предсказывающего на бараньей лопатке, решили использовать хитрость. Они поставили седла лошадей задом наперед, чтобы батыр подумал, что они отступают. И возвращаясь на пост, Жасыбай, глядя сквозь лопатку, увидел,

как калмыки «отходят». Из этого он сделал вывод, что они уходят из этих степей, и ослабил бдительность.

Тем временем, калмыки направились к Баянаульским горам и застали спящего Жасыбая на его караульном камне. Они организовали засаду на батыра: 30 искусных стрелков подстерегали его. Когда ничего не подозревавший Жасыбай взобрался на камень, калмыки выпустили тысячи стрел и убили его.

История о нападении калмыков на отряды Жасыбая и спешном прибытии Олжабая со своим ополчением описывается в народных преданиях, которые говорят: «Олжабай резал врагов, словно волк загнанных овец». Когда Баймурат батыр из рода Тортуыл обратился к Олжабаю с просьбой оставить калмыков в качестве пленных, Олжабай откликнулся: «Я не отомстил даже за мизинец Жасыбай батыра». Это свидетельствует о том, что как полководец высоко ценил Жасыбай батыра.) [Ол заманда да қалмақ қосыны тау-тауға бекініп, тауға паналап жүреді екен. Жасыбай жауырын жақты. Жауырынға қалмақ қосыны Қызылтауға үйіліп, төгіліп тосып қалғаны түсті.

Қалмақта да жауырыншы бар екен. Жауырын жағып жіберіп қарапты да айтыпты:

Ол құс емес кісі. Өзі жауырыншы, өзі мерген. Біздің қарауылшы: «құс екен», – деп ойласын деп, тулақ ұшырып күл шаштырыпты. Ердің алдыңғы қасын аттың көтіне қаратып ерттендер! Жауырынға аттың басы түспейді, ердің қасы түседі. Қайтып кеткен екен! – деп, бейғам болсын.

Жасыбай үйіне келе сала жауырын жақса, ердің қасы әрмен қарапты. Қашып кеткен екен деп бейғам жата беріпті. Сөйтсе, қалмақ түні бойы жүріп, түн қатып келіп қалыпты. Жасыбай қарауыл тасына шыға бергенде, батырды қапыда қалдырыпты. Осы сәтте сары ала туы желбіреп Олжабай келіп қалғаның көріпті. Олжабай мұның алдына шығып, қайыра қайырып: «Қалмаққырған» тасына иіріп, қойдай қамаған екен. Сондықтан ол тас «Қалмаққырған» атанған дейді. Сонда Олжабай жолдасы Төртуыл Баймұрат:

- Сенімен төбелесер қалмақ жоқ. Қалған құтқаның маған сауға бермейсің бе? – дегенде.

Сонда Олжабай:

- Жасыбайдың бір бармағының құны толған жоқ! – депті [8, С. 129].

После победы над джунгарами озеро, где произошло сражение, было названо Шойындыколь. Причина такого названия была объяснена М. Ж. Копейулы: «Так как рядом с озером осталось много посуды, принадлежавшей калмыкам, оно было названо Шойындыколь». Позднее озеро получило название «Жасыбай» в честь подвига батыра. [Қалмақтың тамақ қылып ішетұғын саймандары үйіліп, төгіліп көл басында қалғандықтан, «Шойындыкөл» атанған, – дейді] [8, С. 129].

Для казахов эта местность считается священной. Жасыбай-батыр запомнился в памяти народа как сардар, сражавшийся за независимость Сарыарки. Даже сегодня люди чтят место захоронения героя. Об этом упоминается в одном документе 1860 года, найденном в Российском государственном историческом архиве: «Для киргиз (от авт. испр. (казахов) могила батыра Едиге на одной из вершин Улутау и на юге-востоке от Баян-аула, верстах восьми могила Джасубая и могилы других героев являются святыми местами. Киргизы, проезжая подобные места, считают священным долгом обязательно посетить. Читают молитву и оставляют при этом на них какие-нибудь приношения. Если они этого не сделают, то рано или поздно аруак батыра их накажет» [9].

Сейчас имя Жасыбай батыра увековечено в памяти народа. В честь него назван торговый дом, остановки в областном центре — городе Павлодаре, дома отдыха в Баянаульских горах. Улица Шоссейная в поселке Атамекен (бывший п. Ленинский) была переименована в честь Жасыбай батыра в 2020 году. Потомки батыра совместно с благотворительным фондом установили памятник на берегу озера, которое было названо в его честь.

Место, где Олжабай нагнал калмыков и сразил всё войско, расположено в Майском районе Павлодарской области, приблизительно в 6-7 километрах на юго-запад от аула Акшиман. С XVIII века это место, известное как Калмаккырган, занимает важное место в исторических преданиях казахов, означая место сражения между казахами и джунгарами за степи Сарыарки.

По историческим сведениям, до середины XVIII века этот низкогорный массив имел название Серектас [10, С. 125].

Однако в XIX веке название Калмаккырган окончательно закрепилось в сознании местного населения Павлодарского Прииртышья и стало именем волости (Калмаккырылганской) в составе Павлодарского уезда.

В исторической науке есть несколько версий относительно датировки сражения на Калмаккыргане. В разделе «История заселения уезда», подготовленного Алиханом Бокейхановым в четвертом томе «Материалов по киргизскому землепользованию...», встречаем следующие строки: «Внук младшего сына Айдабола, Олжабай батыр, служивший Аблай-хану, 160 лет тому назад, т.е. в 1730 году появился в Баянаульских горах. Олжабай здесь застал калмыков, которые после долголетней борьбы были отброшены киргизами (казахами – авт.) на юг. Столкновения последних с калмыками в приукрашенном виде воспеты киргизскими (казахскими – авт.) импровизаторами «акынами», которые изгнание калмыков всецело приписывают «храброму батыру Олжабаю и славному его хану Аблаю». Вечными памятниками упомянутой борьбы, разыгравшейся между киргизами и калмыками на территории Павлодарского уезда, остаются на верхнем течении р. Чиддерты в юго-западном углу уезда – сопка Чурчуткырган и на юго-востоке уезда гора Калмаккырган.... «Кырган», от глагола «Кырмак», означает зарезанный. «Чурчуткырган» и «Калмак-кырган» в вольном переводе означают место поражения калмыков или бойня калмыков» [11, С. 3]. Таким образом, по мнению А. Бокейханова, битва на Калмаккыргане была в начале 1730-х годов. Иного мнения придерживался Аликей Маргулан. Он предполагал, что сражение в Баянаульских горах, где погибает Жасыбай батыр, и разгром калмыков Олжабаем на Калмаккыргане произошли в 40-х годах XVIII века [12, С. 237].

Урочище Калмаккырган является наиболее изученным местом, имеющим огромное значение в истории Павлодарского края. Здесь сохраняется как народная память, так и материальные доказательства важных военных событий периода казахско-джунгарских конфликтов, связанных с борьбой за территорию Сарыарки.

В целом картографические данные, найденные в Алтайском государственном

историческом архиве (г. Барнаул), могут доказать, что это сражение было реальным. В середине XVIII-XIX веков российские военные экспедиции отправлялись для всестороннего изучения казахской земли в колониальных целях, пытались нанести на карту названия мест, а также фиксировали исторические события. Одна из них — карта 1878 года, где отчетливо видны горы Калмаккыргана.

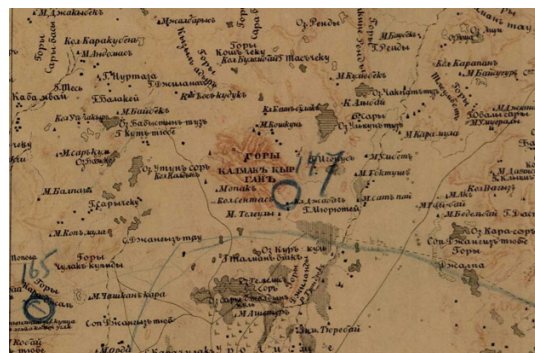


Рисунок 1 – Военно-топографическая карта Семипалатинской области 1878 г. [13]

Начавшиеся в 1990-х годах археологические раскопки в урочище Калмаккырган привлекли внимание научного сообщества. В 2018 году в этом историческом месте были возобновлены исследования научно-исследовательского археологического центра Торайгыров университета при активном участии местных жителей Майского района.

На месте раскопок на территории горы Калмаккырган были обнаружены предметы материальной культуры казахов и калмыков: металлические пряжки ремней в форме лотоса, элементы крепления портупей, крючки отдельных предметов, китайские монеты XVIII века и большое количество останков, оружия: наконечники стрел, кинжалы, обломки мечей [14, С. 283].

Эти находки свидетельствуют о значимости этого места в истории, археологические находки придают подтверждение масштабу военных событий и культурному контексту периода конфликтов между казахами и джунгарами.

На холмах горы Калмаккырган можно наблюдать гигантские камни весом 10, а то и 20 тонн.

Если верить рассказам старцев, казахи в то время использовали эти камни против джунгар. С высоких вершин скал они

бросали эти камни врагам. В то же время в памяти народа осталось несколько названий горных вершин. Например, одна из них называется «Высота Гаухара». Если обратить внимание на легенды, сестра Малайсары батыра и супруга Кабанбай батыра Гаухар, в те военные годы отправлялась на вершину этой горы, чтобы стеречь свои пределы от вражеских набегов. Если она замечала врага, то немедленно сообщала об этом своему брату Малайсары.

По сведениям историка Ж. Артыкбаева, настоящее имя Гаухар – Майсара. Вероятно, из-за этого название Майского района сохранилось в памяти народа с именем героини [15, С. 285].

Калмаккырган является не только объектом исторической памяти для казахского народа, но и уникальным природным наследием, одухотворенным историческими преданиями. Его значимость как священного объекта заключается в том, что в сознании казахов Среднего жуза он ассоциируется как место последнего сражения, где решалась судьба всей Сарыарки.

Олжабай батыр, главный участник битв того времени, оказался не только мудрым лидером и борцом за свою землю, но и сторонником централизованной власти Абылай хана. Его вклад в развитие казахско-китайских отношений был значительным. В память о его деятельности, важной для истории, село Благодатное в Ерейментауском районе Акмолинской области было переименовано в аул Олжабай. Его имя также увековечено в Баянауле: камень и место, где он отдыхал, а также горный перевал «Олжабай асуы», были названы в его честь. Его вклад в историю также отражен в творчестве писателей, которые посвятили ему свои произведения.

Аналогичное по значимости место расположено в верховьях реки Шидерты в нынешней Карагандинской области. Там Олжабай возглавил огромное войско, чтобы разгромить вторгшихся на их землю маньчжур, которых казахи называли шуршытами. С тех пор эта местность носит название Шуршыткырган. Данное место сражение зафиксировано схематической карте 1890 года.



Рисунок 2 – Схематическая карта Семипалатинской области 1890 г. [16]

Еще один герой того времени, Малайсары батыр, также оставил глубокий след в народной памяти. Он был отважным и талантливым полководцем, первым в истории казахского ханства получившим от джунгарского правителя титул «тархан». Его дипломатические умения сыграли ключевую роль в вызволении Абылай хана из плена, не пролив ни капли крови. По дошедшим до сегодняшнего дня историческим источникам он отказался выполнять требования Галдана-Церена, чем удивил его и даже вернулся домой с щедрыми дарами от него. «У нас и в России со всех родов в аманаты не требуют, а ты де хочешь быть больше Российского государства». Будучи другом и правой рукой Абылай хана, положил голову на службу, в бою.

Среди ключевых участников военных событий XVIII века выделяется батыр Баян, родившийся в ауле Аралагаш в современной Северо-Казахстанской области. Батыр Баян внес значительный вклад в освобождении казахских земель от джунгар. Он вместе с Олжабай, Малайсары, Кабанбай батырами и другими особо отличился своим героизмом и остался в народной памяти как выдающийся личность.

В 2010 году был основан фонд имени Баян батыра, а в 2014 году по случаю его 300-летия в г. Павлодаре был установлен памятник. Также в честь Баян батыра были названы улицы в селе Кенжеколь (Павлодарской области), в г. Петропавловске и Алматы, школа в г. Булаево (Северо-Казахстанская область).

В сражениях с джунгарами на территории Павлодарского Прииртышья проявили себя многие отважные батыры, такие как Мойнак, Лепес, Жазы, Отел, Тугел, Кожаберген, Кошкарбай и другие. Так, например, в Иртышском районе Павлодарской области, расположено озеро Мойнак, у берегов которого погиб и был похоронен батыр Мойнак. Рядом с озером находятся два аула, Малый и Большой Мойнак, названные в честь батыра.

В этом же районе расположен холм Жазы, названный в честь еще одного известного батыра, который совместно с батыром Тугелем и другими вытеснил джунгаров с реки Слеты. В 1995 году потомками батыра Жазы возведен обелиск на его могиле в Иртышском районе, недалеко от аула Кызылагаш.

Озеро, где батыры Тугел, Кошкарбай и Жазы собрали родовые войска и подняли знамена (жалау – авт.), получило название Жалаулы [17, С. 98].

Батыр Тугел был одним из главных руководителей казахского ополчения в борьбе с калмыками за земли левобережья Иртыша и вдоль реки Слеты. Он занимает особое место в народной памяти как наиболее авторитетный предводитель войска. По преданию, батыр был отравлен женщиной-вдовой, подкупленной калмыками, во время ночлега в ауле на сопке Жуантобе. Согласно завету батыра, Тугела похоронили на этой сопке, где в 2003 году была установлена памятная стела.

На современной карте Павлодарской области стела Тугел батыру расположена в Иртышском районе, на границе Павлодарской и Северо-Казахстанской областей, в 2-3 км на север от аула Кызылагаш Северо-Казахстанской области, на месте предполагаемой могилы батыра Тугела.

Сегодня памятная стела является одним из наиболее значимых объектов истории казахско-джунгарского противостояния в Павлодарском Прииртышье, играет важную роль в сохранении исторической памяти казахского народа. Жители Павлодарского Прииртышья до сих пор почитают память о батыре, проводят поминальные обряды и молитвы у этого священного объекта.

На территории Павлодарской области сохранились памятники не только батыров, родившихся в Прииртышье. В

Экибастузском районе, в селе Карасу, есть гора Богенбая, высотой 486 метров, названная в честь Богенбай батыра, который выбрал это место для концентрации своих войск. Также в этом районе находилась сопка Кабанбая, вокруг которой разместил свои войска батыр Кабанбай, готовясь к битве. Однако в 1970-х годах топоним «Кабанбай» был изменен на «Коктобе».

Хан Абылай, защищая земли казахского народа и преследуя врагов до их полного уничтожения, остановился в Иртышском районе. На этом месте стоянки хана возвышалось его копье, и с тех пор эта местность получила название «урочище Найза». Согласно легендам, местный бай Мурат из рода Канжыгалы предоставил хану Абылау 400 боевых коней [15, С. 155].

В Майском районе еще один местный житель, Шабанбай, передал для нужд войска 500 коней, скота и военного снаряжения. В честь этих знаменательных событий потомки Шабанбая установили памятную каменную стелу в селе Басколь Майского района, которая стала еще одним символом памяти исторических событий на этой земле.

В Железинском районе Павлодарской области, в 17 километрах к северо-западу от села Церковное, находится захоронение батыра Дербысалы. Батыр Дербысалы из рода Уак остался в истории как один из лидеров борьбы казахского народа против джунгар.

Сохранились устные предания среди барабинских татар, содержащие поговорку «Дербысалы келет – шаш алат». Сохраняются рассказы урянханцев и алтайцев о набеге Дербысалы-батыра вместе с Кошкарбай-батыром. В трудах Шокана Уалиханова есть упоминание о том, что только имя батыра напугал джунгар и вынудил их уйти на далекие расстояния от своего аула [18, С. 218].

По информации старожилов села Макратай (18 км от села Церковное), до середины XX века (до начала освоения целины) напротив села Троицкое находился мазар из саманного кирпича, где был похоронен легендарный батыр уаков Дербысалы. Весной казахи съезжались к мазару, чтобы почтить память батыра в надежде на его заступничество. Это место памяти обрело свою сакральность и новый смысл своего существования.

В Железинском районе, в 20 километрах от села Веселая Роща, находится захоронение Омир батыра из рода Уак-Шоға. Согласно местным жителям, этот батыр в годы Великого бедствия сражался с джунгарами в местечке Келтесор (возле города Петропавловска, Северо-Казахстанская область).

Еще один памятник — гранитная могила в каменном ограждении Сары батыра из рода Аргын, находится на старом кладбище в 60 км к западу от дороги Майкаин-Кызылшилик в Баянаульском районе Павлодарской области. Этот памятник был сооружен в 2000 году. На барельефной композиции изображены колчан со стрелами, щит и тамга племени аргын.

В период казахско-джунгарских противостояний представители рода Басентеин, населявшие территорию левобережья Иртыша, были самыми многочисленными. Среди них выделяются герои, такие как Койсары батыр и его дети Омирзак, Жанузак, Омир и другие. Эта семья представители рода Басентеин отделения Жаманай Среднего Жуза, по данным Алихана Бокейханова, жила на территории Павлодарского Прииртышья с начала XVII века. Особенно выделялся боевым мастерством Койсары вместе со своим старшим сыном Омирзаком. По традициям того времени, в честь отличившихся героев называли озера недалеко от места Аккол-Жайылма, ныне Аккольский сельский округ Экибастузского района.

Место захоронения батыра Омирзака, расположенное неподалеку от озера с тем же именем в селе Енбек, хорошо сохранилось и до сегодняшнего дня. В 2021 году потомками батыра была установлена железная ограда вокруг каменного мазара. В этом же месте похоронен его родственник Отен батыр. Младший брат батыра Омирзака, Жанузак, согласно архивным документам также участвовал в казахско-джунгарских сражениях и, возможно, принимал участие в знаменитом «Шаңды жорық» (Пыльный поход – авт.) против калмыков.

Могила Жанузак батыра находится в долине реки Аксу недалеко от Иртыша и также является сакральным местом в Павлодарском Прииртышье. Это место стало объектом гордости для потомков батыра и вклада рода Басентеин в

сохранение земель Среднего Жуза [19, С. 81].

Несмотря на недостаточность исторических источников возможно сформировать определенное представление о событиях XVII–XVIII вв. на основе народных преданий, архивных сведений и мест памяти. Примером служат озеро Жасыбай, урочище Найза, горы Калмаккырган, описанные устной историей, археологическими сведениями и письменными источниками. Это позволяет определить географические координаты и восстановить картину исторических событий и их развитие.

Эти усилия, включая исследования краеведческого характера по событиям XVII–XVIII веков и проведение конференций, акцентируют практическую значимость в формировании гражданской идентичности в Казахстане. В поисках национальной самобытности после обретения независимости особое значение приобретает изучение исторического наследия. Места памяти, связанные с событиями XVII–XVIII веков, становятся ключевым источником знания о народе, способствуя сближению настоящего с прошлым и будущим.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Инсебаев, Т. А.** Очерки колонизации Павлодарского Прииртышья царской Россией: том 7 – Павлодар : ПГПИ, 2017, – 258 с.
- 2 **Потанин, Г. Н.** Избранные сочинения: в 3 т. – Павлодар : ТОО «Эко», 2005. – Т. 1. – 549 с.
- 3 **Рычков, П. И.** Топография Оренбургская. В 2-ух частях. Часть 1. – СПб. : издательство Академии наук, 1762. – 331 с., 169 б.
- 4 НАА РК. Ф. 195. Оп. 1. Д. 15. Л. 16
- 5 **Рахимов, М. И., Шаяхметов, Н. У., Батталов, К. К.** Sacral Geography of Priirtysh region in the works of Russian researchers // Bylye Gody E-ISSN: 2310–0028. 50. – Is. 4. P. 1406–1416. 2018 (Scopus)
- 6 **Потанин, Г. Н.** Казахский фольклор в собрании Г. Н. Потанина (Архивные материалы и публикации). – Алма-Ата, 1972. – 379 с.
- 7 **Коншин, Н. Я.** Труды по казахской этнографии. Т. 7. – Павлодар, 2005. – 310 с.
- 8 **Машһур Жүсіп Көпейұлы.** Шығармалары. 9 том. – Алматы : «Ел-шежіре», 2008. – 312 б.
- 9 РГИА Ф. 853, Оп. 1, Д. 241, Л. 47
- 10 Битва у Серектас шайқасы : ғылыми басылым. – Павлодар: «Toraigyrov university» баспасы, 2019. – 447 б.
- 11 **Щербина, Ф. А.** Материалы по киргизскому(казахскому) землепользованию собранные и разработанные по исследованию степных областей / под ред. Ф.А. Щербина. – Воронеж : Тип. В. И. Исаева, 1908. – Т. 4. – 505 с.
- 12 **Марғұлан, Ә. Х.** Шығармалары. – Алматы : «Алатау» баспасы, 2007. – Т. 1. – 608 б.
- 13 ГААК Ф.50. Оп.21. Л.18
- 14 **Мерц, В. К., Мерц, И. В., Демидкова, Е. Д.** Археологические исследования в горах Калмаккырган (Майский район Павлодарской области) // Маргулановские чтения – 2020. Алматы : Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2020. – Т. 2. – С. 483–497.
- 15 **Рахимов, М. И.** Ертіс өңірінің киелі мұрасы: монография / М. И. Рахимов. – Павлодар : Toraigyrov University, 2023. – 257 б.
- 16 ИАОО Ф.198.. Оп. Д.1. Л.2
- 17 **Инсебаев, Т. А.** Очерки Истории Павлодарского Прииртышья: том 2 – Павлодар:ПГПИ, 2017. – 228 с.
- 18 **Валиханов Ч. Ч.** Собрание сочинений : в 5 т. – Алма-Ата : Гл. редакция Казахской сов. энцикл., 1984. – Т. 1. – 432 с.
- 19 Ақбеттау, тарихи-танымдық, әдеби-көркем журнал. – №2 (19), 2022. – маусым. – Павлодар

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Арынтаева Лазат Жумашевна, Тарих және география мұғалімі, Қ. Шүлембаев атындағы орта мектебі, Ақсу қ., 140100, Қазақстан Республикасы, e-mail: aryntaeval@mail.ru

Арынтаева Лазат Жумашевна, Учитель истории и географии, КГУ имени К. Шулембаева, г. Ақсу, 140100, Республика Казахстан, e-mail: aryntaeval@mail.ru

Арынтаева Лазат Жумашевна, History and Geography Teacher named after K. Shulembaev, Aksu, 140100, Republic of Kazakhstan, e-mail: aryntaeval@mail.ru

Бейсенбекова Асель Сақызжанқызы, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: assel_zhan_07@mail.ru

Бейсенбекова Асель Сақызжанқызы, магистрант по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: assel_zhan_07@mail.ru

Assel Sakyzhankyzy Beisenbekova, master's student in «History» Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: assel_zhan_07@mail.ru

Ельмуратова Ботагоз Жұмабайқызы, Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: e_botagoz@mail.ru

Ельмуратова Ботагоз Жұмабаевна, Кандидат исторических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: e_botagoz@mail.ru

Yelmuratova Botagoz Zhumabaevna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan e-mail: e_botagoz@mail.ru

Жакупов Марат Омарұлы, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

Жакупов Марат Омарович, магистрант по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

Zhakupov Marat Omarovich, graduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Жандарова Гульжайна Сериковна, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zandarovagulzajna4@mail.com

Жандарова Гульжайна Сериковна, магистрантка по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: zandarovagulzajna4@mail.com

Zhandarova Gulzhaina Serikovna, graduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zandarovagulzajna4@mail.com

Маратов Батырбек Берикович «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: batyrbek.maratov@mail.ru

Маратов Батырбек Берикович, магистрант по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: batyrbek.maratov@mail.ru

Maratov Batyrbek Berikovich, graduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: batyrbek.maratov@mail.ru

Мухамедияров Дархан Болатович «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: darchanmb_77@mail.ru

Мухамедияров Дархан Болатович магистрант по специальности «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: darchanmb_77@mail.ru

Mukhamediyarov Darkhan Bolatovich graduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan e-mail: darchanmb_77@mail.ru

Пусырханова Эльвира Руслановна, Қазақстан тарих кафедрасының магистранты, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000 Қазақстан Республикасы, e-mail: lvira@list.ru

Пусырханова Эльвира Руслановна, магистрант кафедры «Истории Казахстана», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140000 Республика Казахстан, e-mail: lvira@list.ru

Pussyrkhanova Elvira, master student Department of History of Kazakhstan, Toraighyrov University, Pavlodar, 140000 Republic of Kazakhstan, e-mail: lvira@list.ru

Рахимов Мәди Илялович, PhD, қауымд. профессор, «Қазақстан тарих» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008 Қазақстан Республикасы, e-mail: madi_025@mail.ru

Рахимов Мәди Илялович, PhD, ассоц. профессор, кафедра «Истории», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: madi_025@mail.ru

Rakhimov Madi Ilyalovich, PhD., Associate Professor, Department of History of Kazakhstan, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: madi_025@mail.ru

Турлыбекова Айгуль Мухаметхановна, т.ғ.к., қауымд. профессоры, Қазақстан тарихы кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: turlybekovaam@mail.ru

Турлыбекова Айгуль Мухаметхановна, к.и.н., профессор, кафедра «Истории Казахстана», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: turlybekovaam@mail.ru

Turlybekova Aigul Mukhametkhanovna, PhD., Professor, of the Department of History of Kazakhstan, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: turlybekovaam@mail.ru

Уразкулова Каноат Ахмединқызы, «Тарих және археология» мамандығы бойынша студенті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008 Қазақстан Республикасы, e-mail: kurazkulova@gmail.com

Уразкулова Каноат Ахмединқызы, Студент по специальности «История и археология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008 Республика Казахстан, e-mail: fkurazkulova@gmail.com

Urazkulova Kanoat Akhmedinkyzy, student degree in «History and Archaeology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kurazkulova@gmail.com

***С. К. Антикеева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттер, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс – бұл біздің еліміз үшін салыстырмалы түрде жаңа мамандық. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік қызметкерлерді оқыту педагогикалық мақсаттарды тұжырымдауда, оқу процесінің мазмұны мен технологияларында көрініс табатын жеткілікті дамыған білім беру стандарттарының болуымен сипатталмайды.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; Қоғамдық бірлестіктерді ашу бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары бағдарламаларының мазмұнын талдау; модельдеу; педагогикалық тәжірибені талдау және қорыту; сұрау әдістері (әңгімелесу, сауалнама, сұхбат); бақылау; мамандар қызметінің өнімдерін талдау; эксперимент, эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы

Общий объем статьи не менее 5 страниц вместе со списком литературы и источников. Формат страницы – А4, поля: слева и справа – по 2 см, снизу и сверху – по 2 см, шрифт – Times New Roman (без стилей). Основной текст – 14 пт., аннотация, ключевые слова, список литературы и подписи к иллюстрациям и таблицам – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный, абзац – 1 см, перенос слов автоматический. Перед началом текста и перед списком литературы – пробел в одну строку. Ссылки на литературу в квадратных скобках. ФИО авторов выделяются жирным шрифтом, по центру, главного автора пометить символом (*).

Страницы текста не нумеруются. Эпиграфы и приложения недопустимы. Заявка и статья с расширением doc, docx. представляются в Редакцию в электронном виде по адресу: olketanu2001@mail.ru

Сайт журнала: <https://localhistory.tou.edu.kz>

Сроки подачи: статьи 1 кварталу принимается до мая, публикация в июне;

Статьи 2 кварталу принимается до ноября, публикация в декабре.

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);
2. DOI после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – жирным шрифтом, по центру;

4. Название статьи – прописными буквами, жирным шрифтом, по центру;

5. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не более 150 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 14 пт, абзацный отступ слева и справа 1 см, (смотрите образец);

6. Ключевые слова – кегль – 14 пт, курсив, отступ слева-справа – 1 см. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8;

7. Основной текст статьи;

8. Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).

9. Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

Авторам указать на ссылку источник изображения или фото. Если автор сам сделал снимок указать в статье.

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия	Имя	Отчество (полностью)
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

Нәтижелер және талқылау

Біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру және дамыту процесінің негізін құрайтын объективті заңдылықтарды түсіну үшін олардың моделін нақты түсіну қажет.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Қортынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың үш деңгейін қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
- 3 Каропа, Г. Н. Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 Штофф, В. А. Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 Таубаева, Ш. Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 Дахин, А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 Дахин, А. Н. Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 Аубакирова, С. Д. Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И. Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 Kuznetsova, A. G. Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 Karopa, G. N. Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitanii (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 Shtoff, V. A. Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 Taubayeva, Sh. Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 Dahin, A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 Dahin, A. N. Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 Aubakirova, S. D. Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I. Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

**THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES
OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES**

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikayeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
научных журналов НАО «Торайғыров университет»
«Вестник Торайғыров университета»,
«Наука и техника Казахстана», «Краеведение»**

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлекцией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только

после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикация, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(-ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикация результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 31.05.2024 ж. жіберілді. Басуға 25.06.2024 ж. қол қойылды.
Пішімі 197x420/2. Кітап-журнал қағазы.
Шартты баспа табағы 3,9. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева
Корректоры: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 4256

Сдано в набор 31.05.2024 г. Подписано в печать 25.06.2024 г.
Формат 197x420/2. Бумага книжно-журнальная.
Усл.печ.л. 3,9. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: З. Ж. Шокубаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 4256

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
+7 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
<https://vestnik.tou.edu.kz>